

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський університет імені Івана Огієнка
Навчально-науковий інститут української філології та журналістики
Кафедра історії української літератури та компаративістики

**Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»**

з теми: **КРИМ ЯК ТОПОС У РОМАНІ АНАСТАСІЇ ЛЕВКОВОЇ
«ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
2 курсу групи Ukr1-M24
освітньо-професійної програми
Середня освіта (Українська мова і література)
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
денної форми здобуття вищої освіти
Василинчук Катерина Володимирівна

Керівник: Починок Л. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії української
літератури та компаративістики

Рецензент: Кеба О. В.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри германської і слов'янської
філології та зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КРИМ ЯК ОБРАЗ І СИМВОЛ. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ	8
1.1. Історико-культурні координати Криму у національній пам'яті	8
1.2. Літературознавчий дискурс кримських мотивів.....	12
1.3. Поетика Криму в українській художній традиції	17
Висновки до Розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ЗЛАМІ КРИМСЬКОГО ЕТНОСУ У РОМАНІ А. ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ».....	22
2.1. Кримський простір у романі (символіка, локуси, топос вигнання).....	22
2.2. Переписування ідентичності: образи, голоси, етнічна пам'ять	28
2.3. Поетика роману (стилістика, інтертекстуальність, міфологізація кримського).....	33
Висновки до Розділу 2.	35
РОЗДІЛ 3. УРОКИ КРИМУ. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРИ	38
3.1. Формування етнокультурної чутливості старшокласників засобами художнього тексту	38
3.2. Роман «За Перекопом є земля» у навчальній практиці.....	41
3.3. Кримські акценти в шкільному літературному каноні: міжтекстові зв'язки та інтеграційні підходи	48
Висновки до розділу 3	52
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ	65

ВСТУП

Крим у сучасному українському гуманітарному дискурсі постає як символ культури, пам'яті та гідності, що визначає духовні координати української ідентичності. Упродовж століть півострів був місцем перетину цивілізацій, культур і релігій, простором зустрічі «свого» та «іншого», у якому формувалася унікальна модель співжиття народів. Події останнього десятиліття – війна, анексія та боротьба за відновлення територіальної цілісності України – актуалізували необхідність осмислення Криму не лише як політичної, а насамперед культурної категорії, що вбирає в себе історичну пам'ять, емоційний досвід і колективну відповідальність.

Історико-культурні координати Криму в національній пам'яті окреслено у працях А. Кримського та продовжено Г. Абдулаєвою; у сучасних студіях півострів постає як «топос пам'яті» і «топос вигнання» (П. Нора), а пам'ять про Крим осмислюється як терапевтичний механізм інтеграції травми (Т. Гундорова) й підвалина моральної стійкості нації (І. Лисий); збереження цієї пам'яті прямо пов'язують із національною безпекою (П. Горінов). На межі ХХ–ХХІ ст. імагологічні (Х. Дизерінк, З. Алієва, І. Пупурс) та постколоніальні підходи (Т. Гундорова, П. Моренець, Я. Поліщук) розглядають Крим як символ боротьби за суб'єктність і «гібридний простір» перетину травми, пам'яті й надії. Окремі аспекти роману А. Левкової вже висвітлювали О. Вісич, К. Подоляк, Р. Рудійко, однак комплексного аналізу поетики кримського етносу у зв'язку з пошуком ідентичності немає, так само як і досліджень методичного потенціалу твору для шкільної освіти.

Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення кримської проблематики в освітньому і культурному просторі України, особливо в умовах воєнного сьогодення. Формування у здобувачів освіти цінностей гідності, пам'яті, солідарності та розуміння багатокультурності неможливе без звернення до художніх текстів, які репрезентують досвід вигнання, втрати й повернення. Роман А. Левкової «За Перекопом є земля» є

одним із небагатьох сучасних творів, що поєднує етнокультурну, психологічну та громадянську проблематику, створюючи можливість для педагогічного осмислення теми Криму як простору ідентичності.

Мета дослідження – обґрунтувати поетизацію кримського етносу як художню модель пошуку ідентичності у романі А. Левкової «За Перекопом є земля» та визначити її методичний потенціал у формуванні етнокультурної чутливості, національної самосвідомості й громадянських компетентностей старшокласників у процесі вивчення української літератури.

Відповідно до теми і мети визначено такі **завдання**:

- 1) визначити історико-культурні координати образу Криму в українській літературі;
- 2) дослідити кримську тематику як чинник формування ідентичності у літературному дискурсі;
- 3) проаналізувати поетику роману «За Перекопом є земля» у контексті теми пам'яті, вигнання та пошуку власної ідентичності;
- 4) розробити методичні можливості використання роману у шкільному курсі української літератури.
- 5) провести педагогічний експеримент з апробації роману Левкової в освітньому процесі, визначити його ефективність у формуванні етнокультурної чутливості і громадянських компетентностей старшокласників.

Об'єкт дослідження – роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля».

Предмет дослідження – особливості художнього відображення кримського етносу та пошуку ідентичності у романі.

Методи дослідження. У процесі дослідження застосовано такі методи: біографічний метод, який використано для аналізу творчості Анастасії Левкової та розуміння контексту створення роману «За Перекопом є земля»; інтерпретаційний метод, що застосовано для глибинного аналізу символіки,

образної системи, мотивів вигнання та пошуку ідентичності у романі, що дозволило виявити основні смислові акценти твору; контекстуально-семантичний аналіз, для визначення значень ключових образів та символів роману у зв'язку з історичним, культурним і соціальним контекстом кримської тематики; компаративний аналіз, який використано для встановлення міжтекстових зв'язків між романом Левкової та творами М. Коцюбинського, П. Тичини, А. Міцкевича та ін., що допомогло показати безперервність кримської теми у літературному просторі; метод класифікації та систематизації – застосовано для структурування художніх деталей і мотивів роману за їх функціональною роллю у формуванні ідентичності героїв; педагогічний експеримент, що проведено з метою апробації роману у шкільному курсі літератури для визначення його потенціалу у формуванні етнокультурної чутливості та громадянських компетентностей учнів; методи спостереження та анкетування, котрі використано для аналізу реакцій учнів під час уроків за романом, виявлення рівня їхньої обізнаності та зміни ставлення до теми Криму.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» як тексту, що репрезентує поетизацію кримського етносу в українській літературі у зв'язку з пошуком ідентичності, а також у визначенні його методичного потенціалу для використання у шкільній освіті як засобу формування громадянських компетентностей, емпатії та критичного мислення учнів.

Практичне значення одержаних результатів визначається у розробці рекомендацій для вчителів української літератури щодо використання роману Левкової в 10–11 класах в закладах загальної середньої освіти.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Матеріали та результати дослідження апробовані у формі доповіді на III Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (Кам'янець-Подільський, 08.11.2024 р.), III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Проблеми філології: історія та

сучасність» (Хмельницький, 21.02.2025 р.), науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2024–2025 н. р. (Кам'янець-Подільський, 09-10.04.2025 р.), IV Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Нові парадигми сучасної філології» (Кам'янець-Подільський, 07.11.2025 р.).

Упровадження результатів дослідження методичного спрямування здійснювалось впродовж виробничої педагогічної практики та виробничої переддипломної практики в Кам'янець-Подільському ліцеї № 3 Кам'янець-Подільської міської ради.

Публікації. За матеріалами кваліфікаційної роботи опубліковано 3 тези у «Збірнику наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2024 рік, випуск 14) 2 тези з «Нові парадигми..» і 1 статтю у «Збірнику наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2025 рік, випуск 19)

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (66 позицій). Загальний обсяг роботи – 68 сторінок (основний текст – 57 сторінок).

Зміст роботи. У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, методи опрацювання матеріалу, наукову новизну, практичне значення, апробацію та впровадження результатів.

У першому розділі «Крим як образ і символ. Етнокультурний вимір в українській літературі» розглянуто Крим як простір пам'яті та ідентичності у національній культурі, проаналізовано його репрезентацію у творах українських письменників різних епох. Виокремлено роль кримської тематики у формуванні колективної пам'яті, досліджено художні стратегії відображення

кримських локусів, символів та образів у літературі як інструментів конструювання національної ідентичності.

У другому розділі «Ідентичність на зламі кримського етносу у романі А. Левкової «За Перекопом є земля»» здійснено комплексний аналіз роману у контексті проблематики пам'яті, вигнання, етнокультурної ідентичності та пошуку власного «я». Розкрито символіку, поетику та інтертекстуальні зв'язки твору, проаналізовано образи та голоси, що утілюють багатоголосий досвід кримськотатарського народу. Визначено значення художніх деталей та міфологем у романі для формування простору пам'яті, що стає складником особистісної та колективної ідентичності.

Третій розділ «Уроки Криму: методичний потенціал роману у шкільному курсі літератури» присвячений визначенню методичних можливостей роману Левкової для формування етнокультурної чутливості, громадянських компетентностей та критичного мислення старшокласників. У межах розділу проведено педагогічний експеримент в 11-А класі Кам'янець-Подільського ліцею №3, спрямований на апробацію роману в освітньому процесі. Досліджено інтеграцію твору у шкільну програму та позакласне читання, можливості застосування інтерактивних, діалогічних та проєктних методів, створення міжтекстових зв'язків із творами української та зарубіжної літератури. Виокремлено прийоми навчальної роботи, які сприяють формуванню у школярів чутливості до теми Криму, здатності до емпатії та усвідомлення важливості збереження культурної пам'яті.

У висновках підбито підсумки проведеного дослідження, узагальнено теоретичні та практичні результати, визначено перспективи подальшого використання роману «За Перекопом є земля» в освітньому процесі для формування національної свідомості та гідності молоді.

РОЗДІЛ 1

КРИМ ЯК ОБРАЗ І СИМВОЛ. ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Історико-культурні координати Криму у національній пам'яті

Крим – це не лише географічна точка на мапі України, а глибокий символ, який в українській культурі набув значення простору пам'яті, гідності і боротьби. У сучасному гуманітарному дискурсі півострів розглядається як унікальний топос, де перетинаються історія, культура та особистісна ідентичність, перетворюючись на дзеркало для рефлексій суспільства про себе, свої цінності і власну відповідальність перед історією.

У наукових студіях кримські терени постають «топосом пам'яті» та «топосом вигнання», що за концепцією «місць пам'яті» П. Нора стає символом стійкості та надії на відновлення справедливості [41]. У цьому контексті Крим набуває значення морального простору, де осмислюється досвід депортацій, колоніальної політики і сучасної окупації, що формують колективну ідентичність, ментальну готовність до спротиву.

Важливе місце у розумінні культурних координат таврійського краю займають дослідження А. Кримського, який ще на початку ХХ століття детально досліджував кримськотатарську літературу, побут і традиції, показуючи Крим як багатоголосий культурний простір, де автохтонна культура є невід'ємною частиною кримськотатарського образу [27–29]. Ці студії стали підґрунтям для сучасного переосмислення ролі півострова в українській культурній пам'яті та відкидання колоніальних уявлень про його «чужість».

У цьому значенні надзвичайно важливим є погляд Г. Абдулаєвої, яка акцентує, що українська національна пам'ять про Крим неможлива без усвідомлення багатовікової присутності кримських татар як автохтонного народу, їх культури, мови та традицій, що стають спільною історичною спадщиною [1; 2]. Саме цей аспект дозволяє формувати бачення

чорноморського краю не як чужої чи приєднаної території, а як простору спільного життя і взаємодії культур, що укріплює відчуття відповідальності перед історією.

На думку Т. Гундорової, пам'ять про Крим функціонує як терапевтичний механізм для суспільства, яке проходить через травми війни, окупацій та вимушених переселень, трансформуючи біль у солідарність і готовність до дії [15, с. 26]. Це узгоджується з позицією І. Лисого, який вважає, що культурна пам'ять інтегрує травматичний досвід у позитивну ідентичність, де півострів виступає як символ здатності суспільства не зламатися перед викликами [38; 39].

П. Горінов підкреслює, що питання національної пам'яті про таврійську територію на пряму пов'язане із національною безпекою України, адже втрата пам'яті про події, пов'язані з Кримом, означає втрату історичної свідомості і здатності до спротиву [13, с. 29]. Тому інституціоналізація пам'яті про півострів у науці, освіті та культурі стає інструментом укріплення національної єдності.

Також, П. Моренець акцентує на тому, що сучасне осмислення Криму у національній пам'яті має відбуватися у координатах постколоніальної критики, що дозволяє звільнитися від наративів про залежність і підлеглість, утверджуючи південну окраїну України як частину національного простору і культури [44, с. 14].

У художньому та культурному просторі образ землі біля Чорного моря набував особливої символічності ще з XIX століття. У «Кримських сонетах» Адама Міцкевича його зображено як місце зустрічі Сходу і Заходу, де пейзажі гір, мінарети та каравани виступають не лише як екзотика, а як символ внутрішнього пошуку, трансформації та осмислення власного місця у світі [42]. Ці образи увійшли до колективної пам'яті, створюючи уявлення про Крим як простір багатокультурності і діалогу.

У сучасному науковому дискурсі дедалі більшої ваги набуває розуміння того, що пам'ять про півострів не існує ізольовано, а вплітається у ширший

наратив української культурної ідентичності, стаючи своєрідною точкою перетину минулого та сучасного. У цьому контексті важливою є ідея про Крим як символ ментальної карти українців, де кожен локус, кожна історія, кожна родинна пам'ять формує мереживо національної свідомості.

Варто також відзначити, що осмислення анексованої території як простору пам'яті тісно пов'язане із культурною традицією збереження та передавання травматичного досвіду через усну історію, родинні наративи, локальні міти та пісні, що є частиною як кримськотатарської, так і української традиції. Ці невеликі фрагменти, що іноді зберігаються лише в родинях, є не менш цінними, ніж великі історичні наративи, оскільки саме вони створюють емоційний зв'язок поколінь із Кримом як домом.

У цьому аспекті надзвичайно показовими є роботи, присвячені вивченню процесів формування національної ідентичності через призму колективної пам'яті. Як зазначає Н. Мельник, пам'ять стає основою для конструювання національної ідентичності, дозволяючи суспільству утримувати зв'язок із минулим і формувати бачення майбутнього [40, с. 13].

Актуальною є позиція П. Мовчана, який підкреслює, що національна ідентичність формується завдяки поєднанню пам'яті, мови та культури як ключових чинників, здатних забезпечувати духовну єдність суспільства у часи викликів [43, с. 104]. Саме тому, згадуючи про півострів, цей простір перетворюється на символ незламності духу, здатності пам'ятати і вірити у справедливість, навіть у часи випробувань.

Важливою у цьому контексті є і думка В. Панченка, який на прикладі постаті М. Зерова показує, що література та літературна критика виконують роль простору формування національної ідентичності, де слово стає основою внутрішньої свободи та самоусвідомлення нації [46, с. 55].

Питання формування національної пам'яті та ідентичності, зокрема в умовах суспільних трансформацій, розглядається і в ширшому міждисциплінарному полі, де підкреслюється взаємозв'язок політичних,

економічних, соціальних та культурних аспектів у процесі самоідентифікації українського суспільства [49].

Ці процеси мають значення не лише для наукового аналізу, а й для щоденної культурної практики. У піснях, фольклорі, родинних історіях слово «Крим» звучить як нагадування про гідність і силу спільноти. У цьому сенсі пам'ять про нього виконує роль внутрішнього компаса, що дозволяє суспільству не втрачати орієнтирів у складних історичних обставинах.

Важливим є також те, що національна пам'ять про таврійські землі формує певний тип емоційного залучення до історії, де навіть ті, хто ніколи не бували там, відчувають його як частину власного простору. Цей феномен, що поєднує історичне знання з емоційним переживанням, стає важливим фактором у формуванні солідарності всередині суспільства.

Крим у культурній пам'яті українців – це не лише історія втрати, але й історія спільної боротьби та взаємопідтримки, яка зберігається у спогадах, документах, творах літератури та мистецтва. Ця пам'ять дозволяє не лише озиратися назад, але й дивитися у майбутнє з розумінням того, що національна гідність формується у боротьбі за свою історію та право на пам'ять.

Слід зазначити, що Крим у національній пам'яті постає як багаторівнева координата, у якій перетинаються історія, культурні традиції, пам'ять поколінь і сучасні виклики. Цей простір не є статичним – він змінюється разом із суспільством, яке осмислює власну відповідальність за збереження пам'яті та гідності. Наукові дослідження, культурологічні розвідки та освітні практики у цій площині стають не лише інструментом знання, а й ресурсом, що допомагає українському суспільству залишатися єдиним у прагненні до свободи, незалежності та повернення справедливості.

У сучасному літературознавстві та культурології Крим уже не периферія, а серцевина національної пам'яті, яка визначає горизонти майбутнього, формуючи націю, що здатна пам'ятати, аналізувати та боротися за власну землю.

1.2. Літературознавчий дискурс кримських мотивів

У сучасній українській науці тематика Криму розглядається як багатовимірний культурно-історичний і ідентифікаційний пласт, що відображає способи інтеграції пам'яті про півострів у літературознавчий простір. У межах цього напрямку дослідники зосереджують увагу не лише на виявленні кримських мотивів у художніх текстах, а й на методологіях їхнього аналізу, створюючи основу для системного осмислення ролі півострова в українській літературі.

Важливою працею, що задає дослідницькі координати, є антологія «Кримський інжир» у кількох томах, яка репрезентує критичні есеї та інтерв'ю з письменниками, публіцистами, дослідниками, що демонструють багатоголосе бачення Криму в сучасному культурному дискурсі [30–33]. У цих матеріалах він осмислюється як простір культурної пам'яті, що водночас є місцем спротиву та витоків ідентичності, переосмислюючи себе як «лабіринт пам'яті», де українське, кримськотатарське та загальнолюдське переплітаються.

Т. Гундорова у «Транзитній культурі» зазначає, що література у постколоніальному суспільстві стає «полем для опрацювання травм», а Крим у ньому є центральним вузлом, який вимагає осмислення не лише як території, а як символу внутрішньої боротьби нації за гідність і суб'єктність [15, с. 34]. Це дозволяє розглядати кримські мотиви як тригер для рефлексії над національною пам'яттю та простором, де література перетворюється на голос суспільства.

Важливу методологічну думку для осмислення Криму у літературознавстві висловлює Х. Дизерінк, досліджуючи імагологічні аспекти сучасної компаративістики, у якій таврійська тематика постає як приклад взаємодії стереотипів, очікувань і реальності [19, с. 384]. Його підхід дає змогу аналізувати не лише зміст творів, а й механізми формування уявлень про Крим як «чужий» і «свій» простір у літературному відображенні. У сучасних студіях дедалі частіше застосовується методологія культурної імагології, яку розвиває

дослідник, показуючи, як образ Криму стає конструкцією, що формується крізь дискурс «свого» і «чужого» [19, с. 390]. Це дозволяє українським дослідникам уважніше аналізувати трансформацію мотивів півострова в історичному розвитку літератури, простежувати етапи їх романтизації, екзотизації, а згодом – переосмислення як частини власної ідентичності.

Цінними для дослідження є розвідки Д. Семенової, яка зосереджується на концептах «іншого» та «чужого» у літературі, що безпосередньо резонує із кримською тематикою як простором перетину культур та ідентичностей [55, с. 87]. Її студії відкривають можливості для розуміння, як через аналіз літературних текстів формується культура сприйняття іншости, що є ключовим у контексті багатонаціонального Криму.

З. Алієва, досліджуючи імагологічні стратегії літератури, робить акцент на механізмах формування образів у художньому дискурсі та їхньої ролі у конструюванні ідентичності, що стає особливо актуальним у кримській проблематиці [4, с. 266]. Її підходи дозволяють розглядати літературу як інструмент культурної дипломатії, де чорноморський край стає ареною символічних дискусій. Вагомою є й акценти дослідниці, зокрема про роль стереотипів та культурних уявлень в літературі як механізми створення уявлень про інакшість, що у випадку Криму стає точкою дотику між минулим і сучасністю [4, с. 267]. Її підходи дозволяють глибше аналізувати твори, у яких Крим постає не як «екзотична інша» територія, а як частина власної історії, яка потребує усвідомлення, а не споживчого милування.

У праці І. Пупурс «Схід у дзеркалі романтизму...» [50] висвітлена імагологічна парадигма, яка розкриває ставлення європейських літератур до Сходу як «інакшості». Хоча ця праця охоплює ширший контекст, вона створює методологічну платформу для аналізу Криму як «східного простору», що в українській культурі є одночасно і частиною «свого», і територією, яку необхідно постійно відкривати заново, переосмислюючи власні уявлення про межі ідентичності.

У контексті останньої особливо важливою є праці І. Лисого, де культура ідентичності постає як динамічна структура, що реагує на виклики часу, а Крим стає прикладом простору, який формує відчуття відповідальності та пам'яті [38]. У його дослідженнях акцентується, що процес ідентифікації не обмежується національною рамкою, а передбачає складну взаємодію між культурною пам'яттю та сучасними викликами [39].

Окрім окреслених методологічних підходів, важливо розуміти, що український літературознавчий дискурс кримських мотивів розгортається в умовах постійної актуалізації теми у публічному просторі. Це обумовлює зміщення акцентів досліджень із суто літературної рецепції до міждисциплінарних студій, де поєднуються літературознавство, культурологія, історія та соціальна психологія. Зокрема, дослідження Л. Джаббарової демонструє, що особистісна і соціальна ідентичність є взаємозалежними, а через літературу можна відслідковувати трансформації уявлень про колективне «я» у суспільстві, що переживає втрату територій і водночас формує здатність до спротиву [18].

Це підтверджує й П. Горінов, який зазначає, що питання ідентичності є не лише культурною чи політичною проблемою, а й питанням національної безпеки, і саме тому літературознавство, особливо у кримському питанні, виконує роль формування внутрішньої стійкості суспільства [13, с. 28].

Н. Мельник у своїх студіях аналізує концепт національної ідентичності у сучасній філології, зазначаючи, що саме культурна пам'ять і символічні простори, такі як Крим, виступають «стрижнем» у формуванні зрілої нації, що готова до інтеграції без втрати власної сутності [40, с. 113]. Її позиція дає змогу розглянути літературознавчий аналіз кримських мотивів як інструмент формування внутрішньої зрілості суспільства.

Актуальною для дослідження є й думка Р. Семківа, який розглядає самоусвідомлення та ідентичність як явища, що у літературі можуть

поєднуватися з елементами комізму та іронії, відкриваючи нові шляхи для осмислення національної ідентичності в умовах історичних викликів [56, с. 1]. Це дозволяє застосовувати підхід аналізу сміхових елементів у текстах про Крим як інструменту внутрішнього опору та збереження гідності навіть у травматичних обставинах.

О. Пухонська, аналізуючи український вимір культурної пам'яті, акцентує, що півострів стає у цьому контексті «місцем пам'яті», де минуле і сучасність перетинаються, створюючи підґрунтя для осмислення національної гідності [51, с. 86]. Завдяки дослідженню авторки, розглядаємо кримську тематику не як ізольовану, а як інтегровану у ширший контекст культурної історії України. Це стає викликом і ресурсом водночас. У цьому аспекті важливою є думка науковиці про пам'ять як «вічно актуальне поле гуманітарного осмислення», яке водночас є і політичним, і етичним простором [51, с. 87]. У кримському питанні літературознавчі дослідження виконують функцію не лише відтворення образів минулого, а й спроби реконструювати внутрішні механізми опору колоніальним нарративам, що залишають свій слід у текстах.

У цьому дискурсі важливою залишається думка Т. Гундорової про те, що література, яка торкається таврійських мотивів, стає простором, де нація проходить «випробування пам'яттю», вчиться говорити про свої втрати, переосмислюючи власну силу [15, с. 41]. Перевагою є те, що помічаємо у кримських студіях не лише методологічний, а й етичний вимір, коли аналіз текстів перетворюється на акт відповідальності за власну історію.

Водночас, у сучасних наукових обговореннях постає питання про необхідність інкорпорації кримської теми у шкільні програми, як про це пише В. Давидова, вказуючи на значення літератури у формуванні критичного мислення та чутливості до проблем пам'яті й ідентичності. Варто зазначити, що безпосередньо пов'язано з осмисленням кримської тематики як символу опору. Науковиця у своїх дослідженнях демонструє, що через аналіз текстів із кримською проблематикою школярі здобувають навички критичного читання,

усвідомлення багатоголосся культур, розвиток емпатії до іншого [16; 17]. А це є важливою частиною сучасної гуманітарної освіти. Її підходи демонструють, що літературознавчі дослідження кримських мотивів не обмежуються академічною сферою, а стають частиною ширшого культурного процесу виховання громадянської відповідальності.

У цьому ж контексті «Кримський інжир» виступає не лише як антологія художніх текстів, а також як освітній ресурс, що допомагає інтегрувати тему Криму у навчальні курси, перетворюючи літературознавство на платформу діалогу між поколіннями, культурними спільнотами та досвідом вигнання-повернення [30–33].

Суттєвою є думка П. Моренця, який вважає, що ідентичність у літературному дискурсі завжди формується в опозиції до колоніальної перспективи, і саме тому Крим як топос у сучасних дослідженнях набуває значення ключового маркера переосмислення постколоніального досвіду нації [44, с. 10]. Тобто, розглядаємо мотиви таврійської землі як частину національного наративу.

Також вартою уваги є концепція «гібридних просторів», яку розвиває Я. Поліщук, що у своїй праці вказує на те, що література створює «не-місця» і «місця» як інструмент для фіксації досвіду травми та пам'яті [48]. У контексті Криму це гібридне поле дозволяє літературознавству бачити у текстах не лише сюжетні лінії, а й структури пам'яті, зашифровані у символах, топосах, мовних образах, що формують внутрішню мапу культури.

У цьому значенні Крим у літературознавчому дискурсі постає також як «топос надії», що дозволяє побачити його не лише як територію, а як символічний простір, у якому взаємодіють травма, спротив і мрія про відновлення цілісності національної свідомості.

Як зазначає Д. Скурчевський, сучасна гуманітаристика у Центрально-Східній Європі розглядає націю як багатовимірне явище, що конструюється у

постколоніальному та ідентифікаційному дискурсі, де література виконує роль медіатора пам'яті, культурної спадщини та цінностей, необхідних для виживання нації у складні історичні періоди [57, с.130]. Це дозволяє розглядати кримську тематику як частину ширших гуманітарних студій, що виходять за межі локальної проблематики.

Отже, проаналізувавши праці науковців, висновкуємо, що український літературознавчий дискурс кримських мотивів формується у координатах між травмою і надією, між минулим і сьогоднішнім, між колоніальною спадщиною і прагненням до свободи. Півострів постає як символ боротьби за ідентичність, де літературознавство є не лише наукою про текст, а й наукою про людину в тексті, її пам'ять, голос і право бути почутим. Сьогодні, коли питання Криму є частиною національного дискурсу, саме літературознавчі студії виконують роль мосту, що з'єднує особисте і колективне, локальне та національне, мрію і реальність.

Крим стає важливим не лише як територія географічна, а і простір відповідальності, де кожна наукова розвідка, аналітична стаття, лекція чи урок перетворюються на крок до відновлення внутрішніх кордонів гідності, що не піддаються анексії.

1.3. Поетика Криму в українській художній традиції

У культурному та літературному просторі України Крим постає багатозначним символом і духовною територією, відображає прагнення до свободи, пошук ідентичності та збереження гідності. Для українського письменства звернення до кримської теми було і залишається не лише способом зафіксувати красу півострова, а й спробою досягнути багатозначної реальності історичних травм, боротьби за простір свободи та права бути собою. Крим у творах українських письменників різних епох стає особливим топосом,

де людина взаємодіє з простором, намагаючись пізнати себе через пізнання іншого, нового, своєрідного.

Ще у XIX столітті «Кримські сонети» А. Міцкевича [43] представили образ таврійського краю як простору, в якому пейзаж, море, гори й мінарети стають символами глибинних роздумів, духовної подорожі та пошуків сенсу. Поет створює багатопланову картину півострова, що поєднує Схід і Захід, романтичні мрії і сувору реальність, природу і людину. Це бачення вплинуло на українське літературне середовище, формуючи уявлення про Крим як місце, де людина може пізнати справжню глибину буття та внутрішню свободу.

У цьому ж сенсі П. Тичина у циклі «Крим», за словами О. Губара, передає атмосферу кримських краєвидів як символу внутрішнього очищення та пошуку гармонії. У його віршах море набуває образу глибини душі, а кримські гори виступають символами незламності, що перегукується із духом самого півострова [14]. Митець створює поетику Криму як місця медитації, де людина стишує власні страхи й тривоги, дозволяючи простору вилікувати її.

На початку XX століття М. Коцюбинський у новелах «На камені», «У грішний світ», «В путях шайтана», «Під мінаретами» [24–26] показав півострів як простір, де перетинаються культури, соціальні реалії та людські долі. У цих творах кримськотатарська культура представлена як багатий духовний світ, що зберігає гідність навіть під тиском колоніальної політики. Природа тут стає співучасницею боротьби, а опис пейзажів підсилює драматизм людських історій.

Варто згадати, що П. Куліш у поемах «Магомет і Хадиза» та «Маруся Богуславка» [35] інтегрував згадану тематику через осмислення зіткнення культур і цивілізацій, де кримський простір постає ареною випробувань, любові та зради, боротьби за власне «я» серед жорстких історичних реалій. Письменник розглядає Крим як символ місця, де людина перевіряє власну здатність залишатися вірною собі, навіть якщо навколо вирує чужа влада.

Окремо варто згадати В. Домонтовича, у творах якого («Дівчина з ведмедиком», «Помста» [20–21]) чорноморський край присутній опосередковано, через образи культурного пограниччя та пошуку ідентичності в умовах соціальної неоднозначності, де Крим сприймається як відгомін свободи, внутрішньої боротьби та можливості повернення до власного коріння.

У творах І. Гаспринського («Молла Аббас», «Арслан-киз» [12]) півострів постає як динамічна територія, де зберігається традиція і народжується прагнення до просвіти та оновлення. Автор демонструє, що навіть у реаліях обмежень та пригноблення кримськотатарський народ не втрачає гідності, а кримські пейзажі стають символом стійкості, внутрішньої сили та надії. У шкільному курсі української літератури важливо розглядати оповідання «Арслан-киз» у контексті кримських мотивів як приклад поєднання художньої цінності з культурною просвітницькою роллю, що сприяє формуванню в учнів розуміння багатоголосого кримського простору та його значення у національній пам'яті [53, с. 99].

У сучасній українській літературі поетика Криму отримала нові виміри, пов'язані з пам'яттю, травмою вигнання, боротьбою за культурну гідність. У романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» [36] таврійська земля постає як поле втрати і водночас джерело надії, де через опис побуту, деталей мовлення, запахів і пейзажів відтворюється відчуття дому, що залишається з людиною навіть у вимушеній міграції. Авторка перетворює Крим на духовний простір, де боротьба за власну ідентичність поєднується із щоденним прагненням зберегти пам'ять і гідність.

Особливу роль у відтворенні поетики півострова відіграють антології «Кримський інжир» [30–33], у яких кримські й українські автори створюють багатоголосий образ, що пульсує голосами вигнаних, тими, хто залишився, і тими, хто мріє повернутись. У цих текстах Крим перестає бути просто географічним місцем, перетворюючись на масив пам'яті, який живе у слові, голосі, пісні, погляді, що дивиться у далечінь гір і моря. Особливістю антологій

є також те, що у текстах відчутна зв'язність між поколіннями, адже молоді автори продовжують говорити про рідну землю через досвід батьків і дідів, показуючи, що пам'ять про півострів не обмежується історичними датами, а є живим орнаментом, який формується через слова, історії та мистецтво.

У романі С. Тараторіної «Дім солі» [59] Крим оживає у поєднанні нереального, містичного, постапокаліптичного, уособлює символ боротьби, сили духу та здатності пам'ятати навіть у найтемніші часи. Ця майстерність – не забувати про власний дім, навіть коли він окупований чи втрачений, стає ключовим елементом сучасної ліричності півострова в українській літературі.

Показово, що сучасні письменники інтегрують кримську тематику у ширший постколоніальний дискурс, як зазначає Т. Гундорова [15, с. 40], демонструючи, що Крим – символ гідності та свободи, боротьби за право бути собою, що формує українську національну свідомість.

Г. Абдулаєва у своїх творах [1–2] підкреслює значення культурного коду, у якому відображаються всі травми, надії та прагнення кримськотатарського і українського народів, а також їхня спільна боротьба за гідність і право на пам'ять.

Отже, поетика Криму в українській художній традиції постає як багатогранна тканина, що поєднує класику та сучасність, реалії та мрії, пам'ять та надію. Література творить Крим як простір духовного дому, який неможливо забрати чи стерти з пам'яті, перетворюючи його на символ гідності, боротьби за свободу та утвердження власної ідентичності навіть у часи випробувань. У цьому контексті художні твори, що говорять про Крим, стають не просто текстами, а просторами співпереживання, що допомагають зрозуміти глибину трагедії втрати, цінність свободи та значення культурної ідентичності, навіть для тих, хто ніколи не був на півострові. Через художнє слово Крим стає не тільки простором болю, а й місцем внутрішньої сили, що дозволяє жити далі та

вірити у повернення власного дому, який залишається у серці кожного, хто відчуває його своїм.

Висновки до Розділу 1

Аналіз змістових і методологічних аспектів осмислення Криму у національній пам'яті та літературі дає підстави зробити такі висновки, що півострів постає не лише територією, а й символом, котрий акумулює історичний досвід, травму вигнання та прагнення до свободи. У гуманітарному дискурсі Крим розглядається як культурний простір пам'яті, що об'єднує покоління спільною відповідальністю за збереження історії та гідності.

Літературознавчі дослідження демонструють, що кримська тематика інтегрується в українське наукове поле крізь призму постколоніального переосмислення та імагологічних студій, формуючи основу для глибшого розуміння культурної ідентичності та механізмів її збереження в умовах сучасних викликів. Аналіз художніх і наукових текстів підтверджує, що Крим виступає простором діалогу між культурною пам'яттю та сучасністю, стаючи місцем формування стійкості, солідарності та здатності до спротиву.

У художній літературі Крим трансформується із географічної локації у багатошаровий образ, що об'єднує індивідуальне та колективне переживання. Тексти різних епох демонструють, що звернення до кримської теми стає інструментом осмислення власної ідентичності, утвердження права на пам'ять та свободу, створюючи у свідомості українців образ духовного дому, який залишається з ними незалежно від обставин.

Отже, у розділі 1 окреслено, що Крим у сучасній науці та літературі постає як символ стійкості нації, її готовності зберігати історичну пам'ять та плекати ідентичність у часи випробувань. Цей простір, зафіксований у слові, є потужним ресурсом виховання громадянської свідомості, збереження культурних цінностей та продовження діалогу між минулим і сучасністю.

РОЗДІЛ 2

ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ЗЛАМІ КРИМСЬКОГО ЕТНОСУ У РОМАНІ А. ЛЕВКОВОЇ «ЗА ПЕРЕКОПОМ Є ЗЕМЛЯ»

2.1. Кримський простір у романі (символіка, локуси, топос вигнання)

Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» відкриває перед читачем Крим як простір багатовимірний, складний і травматичний, у якому особисті історії сплітаються з колективною пам'яттю народу, а терен стає символом втрати і надії водночас. Авторка змальовує Крим як топос вигнання, де останній постає не лише як фізичне, а й як психологічне, яке залишає відбиток у свідомості поколінь.

Уже сама назва роману, що перегукується з кримським прислів'ям «За Перекопом землі немає», але трансформується у символічне значення. Перекоп тут – не лише географічна межа [22], а й метафора відділення, вигнання, розриву з рідним. Однак роман стверджує, що за будь-якими межами, навіть вимушеними, все одно залишається земля – простір життя, пам'яті та боротьби за гідність. Як зазначає Є. Кужавська, Левкова акцентує, що за Перекопом «з'явилася земля, а не тільки гори і море», що робить роман потужним голосом надії і пам'яті у час війни [34]. Це рубіж, який у свідомості героїв та читачів перетворюється на символ відділення, межу між «своїм» і «чужим», як зазначає О. Вісич [11, с. 71]. Проте авторка прагне зруйнувати цю грань, стверджуючи, що за Перекопом теж є земля, є люди, є надія і є простір для боротьби за гідність: «За Перекопом є земля, бо є ми» [36, с. 382]. Це є квінтесенцією топосу Криму як простору не лише географічного, а й духовного, що зберігається через людей і пам'ять.

Символіка назви також проаналізована у статті І. Котика, де підкреслюється, що Левкова через зміну змісту прислів'я пропонує читачеві відмовитися від концепції кордонів як абсолюту та перейти до усвідомлення,

що земля існує всюди, де є людина, яка її пам'ятає [23]. Це водночас запрошення до дискусії про відповідальність кожного українця за долю Криму, навіть якщо фізично він залишається недосяжним.

У романі чітко простежуємо концепт «топосу вигнання», про який говорить А. Артеменко, підкреслюючи, що простір у літературі може бути не просто тлом, а чинником ідентичності [5, с. 83]. Для героїв письменниці Крим є домом, який вони змушені залишити або в якому залишаються, але не можуть почуватися вільними. Для кримських татар, зображених у романі, вигнання стає родовою травмою, яка передається у сімейних історіях і мовчанні старших, у домашніх дрібницях, у запаху кави на ранковому базарі, у гірських стежках, які пам'ятає тіло навіть після виїзду.

Авторка через уста героїні розкриває драму вигнання та пам'яті: *«Вони розповідали мені, як їх вивозили, як плакали матері, як хлопчики і дівчата кидалися з вагонів до батьків, що залишалися позаду»* [36, с. 154]. Тобто, вигнання для кримських татар – жива пам'ять, яку герої несуть у собі, а не абстрактна історія.

У виступі А. Левкової та А. Алієва на Книжковому клубі TUM авторка розповідає, що писала роман «з потреби дати голос Криму», який мовчить у медійному шумі війни [37]. Саме тому твір має не лише художню, а також етичну функцію – стає актом пам'яті та солідарності з людьми, які продовжують жити у просторі вигнання або у стані тривоги за рідний дім.

Кримський роман вибудований як художнє плетіння локусів: Бахчисарай з його вузькими вулицями та горами, ринок, на якому чути різні мови, села з запахом чаю та димом із тандира, кримські кладовища, де переплітаються імена, дати і тиша, що голосніше за слова. Усе це створює живе роздолля, що дихає у творі. Також, авторка занурює нас у простір міста завдяки рецептивним деталям: *«У Бахчисарай мені запахло кавою, запашною, міцною, іншою, ніж вдома. І я зрозуміла, що тут інший світ»* [36, с. 17], – що вказує, на інший,

проте рідний дім, формуючи відчуття зв'язку через аромат, колір, текстури, що підсилює хронотоп простору.

Варто підкреслити, що Левкова створює його багат шаровим, у якому простір і час тісно переплітаються, формуючи особливу атмосферу ностальгії та надії. Авторка показує, що навіть звичайна прогулянка вузькими вулицями Бахчисарая перетворюється для героїв на мандрівку крізь епохи, де поруч існують радянське минуле, кримськотатарські легенди, сучасна буденність і тиха мрія про повернення до нормальності. Така побудова простору співзвучна тезі П. Горінова про те, що простір культури формується через збереження національної пам'яті у щоденності [13, с. 28].

Особливе значення у романі має символіка гір. Вони у письменниці виступають маркером постійності, символом незламності, що перегукується з образом гір у поезії Тичини та сонетах Міцкевича. Гори залишаються на місці, коли люди змушені йти, і стають обіцянкою повернення, навіть якщо воно видається неможливим.

Гірський масив як символ незмінності у романі поєднуються із образом моря, яке у Левкової має інший підтекст. Воно уособлює зміни, рух і невизначеність. Водночас водна стихія стає символом очищення та надії, адже для багатьох героїв воно є місцем споглядання та молитви. Це перегукується з образом моря у «Кримських сонетах», але авторка наповнює його сучасними контекстами депортації, окупації та вигнання, роблячи море живим свідком людських історій.

До того ж, гори у творі стають не лише символом стійкості, а й нагадуванням про втрати: *«Ми дивились на гори, і тато казав: “Ось вони, наші гори. Вони все пам'ятають, навіть коли люди забувають”»* [36, с. 201]. Це поєднує терени Криму з історичною пам'яттю, перетворюючи природу на своєрідного співучасника досвіду вигнання.

У романі чітко помічаємо лінію кримськотатарського побуту та культури, що проступає через деталі – запахи спецій, смак кави, мелодії, які звучать на святах, мову, якою герої промовляють важливі слова. Як зазначає Г. Абдулаєва, саме через побутові деталі культура зберігає свою присутність навіть у найскладніших обставинах [2, с. 231]. І Левкова це яскраво демонструє, адже часто з'являються деталі, що «оживлюють» простір: *«Коли я чула, як на ринку хтось говорить татарською, я знала, що я вдома, навіть якщо я там чужа»* [38, с. 77]. Побут і мова тут стають маркерами дому навіть у ситуації культурного та політичного тиску.

Окрім того, домашні дрібнички, описані авторкою, стають не лише способом відтворення атмосфери Криму, а й інструментом конструювання ідентичності, про що зазначає І. Лисий. У кожному пахкотінні, у кожній звичці героїв вплетена нитка пам'яті, яка формує відчуття приналежності до рідної землі навіть тоді, коли вона фізично недосяжна [38, с. 48]. Тобто, культурна пам'ять – не абстракція, а жива матерія, вписана у повсякдення.

Водночас роман наповнений образом дороги, шляху, що символізує пошук тієї самої ідентичності. Герої роману змушені постійно шукати відповіді на питання «Хто я?» у просторі, який то відкидає їх, то кличе назад. У цьому значенні, це перегукується з ідеями Т. Гундорової про постколоніальну травму, коли простір рідного дому стає недосяжним і потребує переосмислення через мистецтво [15, с. 29].

Дорога у Левкової стає ще й метафорою ініціації та дорослішання, що перекликається із концептом «роману виховання» І. Котика [23]. Дорога як пошук ідентичності проступає у простих, але глибинних фразах: *«Я шукала себе у цьому місті, шукала у горах, шукала в людях, бо десь тут було моє ім'я»* [36, с. 220]. Це резонує з тезою про виховання й ініціації, що веде до зрілості через простір. Для героїні, яка шукає своє ім'я, шлях Кримом – це спосіб пізнати власну гідність, віднайти голос у світі, що постійно ставить під сумнів її право на самоідентифікацію.

Левкова майстерно вплітає у роман голоси кримськотатарських героїв, які розповідають про депортацію, про повернення, про надії, які не вмирають навіть після десятиліть вигнання. У фрагменті, де герой говорить: *«Ти можеш бути нормальним, звичайним, але якщо ти кримський татарин, то ставлення до тебе зневажливе»*; *«Ти мусиш бути кращим – розумнішим, успішнішим, ввічливішим...»* [36, с. 47], – закладено суть того, як простір Криму формує людей, вимагаючи від них бути сильнішими, ніж дозволяють обставини.

У статті К. Подоляк акцентується увага на те, що Левкова не романтизує образ Криму, а показує у його реальності: як просторинь, де поєднуються страх, любов, буденність і небезпека, що робить роман правдивим свідченням про життя на межі між домом і вигнанням [47]. Це дає змогу читачам глибше зрозуміти реалії кримської повсякденності, яку часто витісняє офіційний дискурс.

Як підкреслює З. Алієва [4, с. 265], простір у літературі є простором пам'яті, і в романі Левкової вона стає головною зброєю проти забуття. Герої твору зберігають спомини про дім через слова, традиції, ритуали, і навіть коли вони вимушені залишити рідні вулиці, ментальний слід тримає їх на зв'язку з Кримом.

Водночас терен півострова у романі постає як місце особистих трагедій. Персонажі переживають втрати, стикаються з байдужістю чи ворожістю, але водночас плекають мрію про повернення, навіть якщо воно відбувається лише у пам'яті чи снах.

У цьому контексті варто звернути увагу на ідеї О. Романенко, яка зазначає, що сучасна українська література використовує локуси простору для формування інтенсивних образів національної ідентифікації [52, с. 115]. У романі Левкової кожне місце у Криму стає «місцем пам'яті», що надає роздоллю додаткових смислів, перетворюючи його на інструмент відновлення зв'язку між індивідом та нацією.

Письменниця створює таврійський край як місце, де особисте стає політичним, адже доля кожного героя пов'язана з долею Криму, а кожна особиста втрата набуває суспільного звучання. Ця теза перегукується із твердженням В. Агеєвої, що література здатна конструювати ідентичність та відновлювати зв'язок між індивідом і нацією [3, с. 190].

Важливо зазначити, що використання кримськотатарських слів у романі є способом символічного повернення півострову у культурний простір України. Про це говорить З. Алієва, зазначаючи, що імагологія літературного тексту стає способом долати мовчання колоніального простору, транслюючи присутність культури через мову [4, с. 263], навіть у просторі вигнання. Левкова акцентує, що мова для кримських татар – це форма опору: *«Мій дід казав: поки ми говоримо нашою мовою, ми не загублені»* [36, с. 231].

І. Рудійко зазначає, що мова у романі стає ще й інструментом спротиву, адже використання кримськотатарських слів, збереження імен та традицій у діалогах героїв – це спосіб героїв не дати колоніальному дискурсу стерти їхню ідентичність [54]. Тому Левкова створює художній простір, де мовлення формує кордони особистої свободи.

Мова також є символом простору, адже кримськотатарські слова, що влітаються у розмови героїв, стають маркерами присутності культури, навіть якщо вона пригнічується ззовні. Це спосіб зберегти зв'язок із домом, навіть коли сам дім залишається за межею.

У відеорецензії «Шалених авторок» зазначається, що роман Левкової важливий не лише як художній твір, а й як частина культурного діалогу про Крим у сучасній українській літературі. В. Агеєва акцентує, що авторка показує, як терен півострову продовжує жити у людях, навіть якщо вони змушені жити далеко не там [66], а отже, пам'ять про Крим стає способом боротьби за його повернення у культурний і суспільний простір України.

Особливої ваги набуває момент, коли герої роману усвідомлюють, що навіть якщо фізично вони не можуть повернутися додому, їхній спомин про Крим стає простором свободи. Тут зреалізовано ідею О. Пухонської про український вимір культурної пам'яті, що дає людині сили протистояти забуттю [51, с. 85].

Отже, «За Перекопом є земля» А. Левкової – це твір, що показує Крим як простір надії, пам'яті та гідності. Територія, у якій кожна деталь має значення, кожна вулиця, запах, слово створюють образ дому, що залишається з людиною навіть у вигнанні. Роман формує образ півострова як місця, яке неможливо забрати у тих, хто його любить, і тому вписується у ширший національний наратив боротьби за право бути собою.

Роман не лише зображує Крим як простір локусів, символів та пам'яті, а й трансформує його у простір спільної відповідальності. Левкова показує, що навіть у вигнанні людина може залишатися частиною свого дому, якщо здатна пам'ятати, берегти мову, традиції, передавати дітям історії про гори, море і запах кави у рідному місті. Завдяки твору Крим стає живою частиною сучасного українського літературного простору, який не дозволяє забути, що справжня земля – це не лише територія, а й спільнота людей, що її пам'ятають і люблять.

2.2. Переписування ідентичності: образи, голоси, етнічна пам'ять

Коли ми говоримо про ідентичність у романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля», варто пам'ятати, що маємо на увазі не статичну характеристику людини, а динамічний процес, який щодня змінюється під впливом пам'яті, досвіду та роздолля, у якому людина існує. Письменниця майстерно показує, що ідентичність не можна нав'язати чи відібрати, як не можна забути землю, до якої серце лине навіть через покоління.

Актуальність роману Левкової у сучасному літературному просторі як тексту, що порушує теми ідентичності та пам'яті, вже було досліджено у нашій попередній публікації, де зазначено, що твір має ознаки специфічного художнього документа доби, адже через індивідуальне переживання героїні відкривається складність кримського питання у площині сучасної ідентичності [9].

Проаналізувавши твір, доходимо до логічних висновків, що переписування ідентичності відбувається не в один момент, а через численні побутові деталі, у яких оселяється пам'ять. Наприклад, запах кримської кави, який вперше відчула героїня у Бахчисараї. Ця деталь є символом того, як проста дія – вдихнути аромат свіжого напою – може запустити внутрішній процес самоусвідомлення, адже інший світ не завжди означає «чужий», він може стати «своїм» через емоцію.

Ідентичність у романі постає багатоголосою: це і голоси тих, хто повернувся до Криму після вигнання, хто змушений знову залишати його, хто народився вже у вигнанні, але відчуває зв'язок із землею через історії своїх батьків і прадідів. Левкова дає їм право говорити, повертаючи тим самим спомин про ті людські поклики, які часто були змушені мовчати: *«Вони розповідали мені, як їх вивозили, як плакали матері, як хлопчики і дівчата кидалися з вагонів до батьків, що залишалися позаду»* [36, с. 127]. Цей епізод, пронизаний тихою, але потужною силою: ідентичність героїні твориться не тільки через те, що вона проживає, але й через те, що вона слухає і закарбовує. Пам'ять про чужий біль стає частиною її особистої історії, а це є найсильнішим показником глибинної емпатії, яка й творить спільноту.

Неможливо не погодитись із думкою Т. Гундорової, що травма пам'яті може ставати ресурсом відновлення і формування нової ідентичності [15, с. 45]. Але Левкова показує це не як абстрактну теорію, а через звичайні речі: слово, запах, пісню. У романі є момент котрий нагадує, що у нашому щоденному житті маленькі традиції стають актом пам'яті. Можливо, справжня ідентичність живе саме у таких дрібницях, а не у гучних заявах: *«Ми смажили чебуреки на*

свято і розмовляли про те, як це робили вдома, у Криму, і тоді я знала, що Крим зі мною» [36, с. 190].

Письменниця в романі показує, що переписування ідентичності має переважно жіночий вимір. У розмовах героїні з бабусею, у молитвах, у рецептах страв, які передаються з покоління в покоління, відчувається тиха стійкість фемінної пам'яті: *«Бабуся вчила мене молитви, і коли я говорила їй, то відчувала, що я у себе вдома, навіть якщо за вікном було небо Києва»* [36, с. 157]. Наче жінки – хранительки свідомості, вони не просто повторюють традиції, а втілюють їх у повсякденності, роблячи цю пам'ять живою та навіть безсмертною.

Особливістю твору є також аналіз трансформації ідентичності під впливом травматичного досвіду, який не руйнує, а структурує внутрішній світ героїв. Це стосується як індивідуальної, так і колективної пам'яті, коли практика депортацій, репресій, вимушеної міграції трансформується у нову самобутність, здатну поєднувати біль втрат із прагненням до гідності.

Важливо, що у романі Левкової немає ідеалізації ідентичності як чогось герметичного і «чистого». Вона постає багатокомпонентною і гібридною, що відповідає концепції Я. Поліщука про «гібридну топографію» сучасної української літератури [48]. Героїня, яка виростає у кримському світі, вбирає у себе кілька культур одночасно, і саме ця багатошаровість стає запорукою стійкості перед обличчям зовнішніх загроз: *«У мені звучало багато голосів, і кожен казав, що я належу сюди»* [36, с. 243]. Ця багатоголосість є спробою подолати колоніальні дискурси, що нав'язують єдиний образ «своїх» та «чужих». Вона демонструє, що ідентичність – не акт відмежування, а процес прийняття власної багатовимірності.

У цьому значенні мова є водночас опором і домом: *«Тато казав: “Поки ми пам'ятаємо наші слова, ми не чужі на цій землі”»* [36, с. 178]. Це перегукується з ідеєю, яку висловлює З. Алієва, про те, що мова є інструментом боротьби проти асиміляції: *«Мова – це те, що ми можемо забути, якщо нею не говоримо,*

але водночас мова пам'ятає нас, навіть якщо ми відчуваємо, що забули самих себе» [4, с. 266].

У романі «За Перекопом є земля» процес переписування ідентичності не обмежується рівнем індивідуальної психології, а має виразно соціокультурну площину, де особисте стає колективним. Ідентифікація героїв формується у взаємодії з простором Криму як матеріальною і символічною реальністю, що відповідає тезі про культурну ідентичність як соціальний конструкт [38, с. 44].

Крим у творі постає не як пасивна декорація, а як учасник формування персонажів. Простір півострова визначає ритм їхнього життя, їхню пам'ять і навіть їхню мову, оскільки у творі неодноразово звучить кримськотатарська лексика, що влітається у внутрішній монолог героїні, формуючи відчуття простору як мови, а мови як простору: *«Вона вимовила “qaytmaq” і подивилася у далечінь, де ховалися гори. Це слово звучало так, ніби воно саме хотіло повернутися»* [36, с. 211]. Через таку деталь Левкова показує, що слово є не просто засобом комунікації, а згустком історії та пам'яті, що несе у собі сліди поколінь і болю вигнання. Це перегукується із підходом Т. Гундорової про пам'ять як механізм опору та інструмент конструювання ідентичності [15].

Однією з найбільш емоційних сцен роману є просте, але потужне усвідомлення героїні: *«Я зрозуміла, що моє ім'я — це не лише слово, це моя пам'ять, моя мова, мої гори і моє море»* [36, с. 301]. Воно стало кульмінацією для теми ідентичності у романі, бо показує: ім'я – не каракулі у паспорті, а весь досвід, вся пам'ять, усі втрати і надії, які ми носимо у собі.

У творі відчутно присутній мотив переписування ідентичності як повернення власного голосу. Навіть у самовигнанні героїня не втрачає зв'язок з Кримом, бо він залишається з нею у словах, у її готовності карбувати кожен момент, коли інші хочуть забути.

Хоч роман і кримський, але це не лише розповідь про півострів. Це нагадування для кожного, що ідентичність – постійний вибір бути собою попри обставини, пам'ятати тоді, коли легше було б забути, говорити тоді, коли простіше мовчати. Левкова через індивідуальну історію героїні показує, що у

боротьбі за себе немає дрібниць. Усе, що ми робимо і пам'ятаємо, стає частиною великої історії.

Як зазначає О. Романенко, література здатна створювати простір для формування національної свідомості [52, с. 118]. Роман Левкової саме це і робить: дає читачеві не готові відповіді, а відчуття співпричетності, змушує співпереживати, розуміти.

Ключовою особливістю роману є акцент на мовчазних формах опору та збереження ідентичності через повсякденність: приготування страв, родинні історії, розповіді про вулички, гори та море стають малими практиками пам'яті, що непомітно, але вперто вибудовують ідентичність. Ці моменти відображають тезу Г. Абдулаєвої про повсякденність як простір збереження культури у вимушеній міграції [2, с. 15].

Важливо, що у творі немає відкритої героїзації опору, а є показ реальної повсякденної боротьби за пам'ять і право бути собою у просторі, що зазнав колонізації та стирання локальної пам'яті. Це стає дієвим уроком для читача, що ідентичність не завжди здобувається через великі вчинки, а завдяки щоденним виборам не забути, не мовчати, не відмовлятися від власної культури навіть у дрібницях.

Отже, у кримському романі самоідентифікація є не об'єктом, а процесом, що формується у взаємодії із простором, мовою, культурною пам'яттю та особистою історією. «За Перекопом є земля» демонструє, що етнічна ідентичність – це не тільки спогад про втрати, а й активне, живе переживання, що дає людині силу зберігати зв'язок із власним корінням та передавати його наступним поколінням навіть у просторі вигнання.

Крим у романі Левкової перетворюється на символ невидимого, але потужного внутрішнього дому, який не залежить від політичних обставин, а живе у словах, ритуалах, традиціях, у щоденних дрібницях, що наповнені любов'ю до власної культури.

2.3. Поетика роману (стилістика, інтертекстуальність, міфологізація кримського)

Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» постає як багаторівнева художня картина, у якій поєднуються поетика щоденності, інтертекстуальні перегуки та міфологізація кримського простору. Усі ці компоненти формують стилістичне «обличчя» твору, створюють глибинний простір переживання півострова як частини ідентичності героя та реципієнта. У цьому багат шаровому художньому просторі поєднуються досвід індивідуальної та колективної пам'яті, що створює підґрунтя для осмислення Криму не лише як географічного простору, а як символу внутрішньої гідності та права на власну ідентичність.

Однією з найсильніших рис твору є стилістичний мінімалізм, коли важкі теми війни, вигнання, втрати і відновлення голосу передаються через конкретні, відчутні деталі повсякденного життя. Це дозволяє розтлумачити Крим як абстрактний образ, як живу реальність, що проростає у щоденному житті героїв, створюючи ефект присутності втраченого дому навіть у вигнанні..

Левкова часто обирає конкретний образ замість узагальнення: *«Я не пам'ятаю того світанку, коли вони поїхали, але запах диму від багаття у дворі завжди пахне Кримом»* [36, с. 112]. Завдяки цьому прийому немає пафосу, притаманного темі вигнання, натомість дає відчуття таврійської землі через асоціації, що робить пам'ять про нього інтимною і персональною.

Як зазначає О. Бомко, роман Левкової важливий не лише як художній текст, а як «платформа для збереження кримськотатарської культури та переосмислення її в умовах війни, що перетворює текст на актуальний голос культури у суспільному просторі» [6].

Роман вбудовується у ширший культурний контекст української та кримськотатарської літератури, створюючи інтертекстуальні зв'язки із текстами А. Кримського, І. Гаспринського, М. Коцюбинського та сучасної літератури. що дозволяє сприймати Крим як культурний метатекст, у якому

переплітаються пам'ять, біль і надія. Наприклад, згадки про мовні практики та ритуали перегукуються з образом Криму у «В путях шайтана» [25], де простір стає випробуванням і надією водночас.

Інтертекстуальні натяки спостерігаємо також через використання кримськотатарських слів та топонімів. Це створює відчуття присутності минулого у сучасному: *«Вона казала: “Крим – це наш даг”*, і я тоді не знала, що це слово означає, але знала, що воно важливе» [36, с. 88]. Подібні алегорії у творі створюють мережу культурних відсилань, підкреслюють мультикультурність Криму як простору, що не належить одному народу чи часу, а є колективною історією.

Однією з ключових стилістичних особливостей роману є міфологізація кримського простору як сакрального дому, втраченої і водночас присутньої батьківщини, у ньому переплітаються легенди, родинні історії та колективна пам'ять, які перетворюють географічний простір на символічний хронотоп боротьби за гідність.

Із цією інтерпретацією перегукується оповідання Е. Умерова «Самотність», де через лаконічні описи передається екзистенційне відчуття відчуженості, болю вигнання та постійного прагнення повернутися до рідного дому, що стає внутрішнім простором пам'яті для героя [61]. Подібні мотиви дозволяють побачити, що поетика Криму у творі Левкової не існує ізольовано, а вписується у ширший контекст кримськотатарської літератури, де самотність і прагнення повернення перетворюються на основні маркери ідентичності

Особливо метафоричними є образи гір, моря, кримських доріг на символи сталості та пам'яті, що дають героям сили переживати втрати: *«Гори не пойдуть, казала бабуся, вони завжди чекатимуть»* [36, с. 129]. Ця репліка стає міфологемою всього твору, у якому Крим показаний як місце, що не може бути остаточно втрачений, оскільки живе у пам'яті та міфах.

Власні спостереження, здійснені під час підготовки тез для наукових конференцій, показали, що роман Левкової функціонує як місток між особистою та колективною пам'яттю, що дозволяє учням відчувати реальність

Криму не як абстрактне поняття, а як живий простір боротьби за гідність, спогадів і надії [7].

Майстерною рисою поетики Левкової є те, що вона поєднує щемке та легке, важке і звичайне [8]. У творі є місце і для болю, і для дитячої радості від смаку солодощів, і для сміху, що зривається у момент, коли героїня бачить море: *«Я побачила море і закричала від радості, хоч інші мовчали»* [36, с. 59]. Ці частково парадоксальні мотиви дають відчуття, що навіть у травматичному досвіді є місце для життя, а Крим – не тільки про болюче, але і щасливе.

Отже, поетика роману Левкової «За Перекопом є земля» вирізняється поєднанням стилістичної стриманості, глибокої інтертекстуальності та міфологізації кримського простору як простору пам'яті, досвіду та мови. Цей твір виходить за межі звичайного художнього тексту, перетворюючись на простір зустрічі читача з власною пам'яттю, з внутрішнім відчуттям дому, який болить, але водночас кличе. Інтертекстуальність у романі використовується не для демонстрації ерудиції, а для створення спільної культурної пам'яті, у якій перегукуються голоси автора та читача. Міфологізація Криму трансформує його на символ внутрішньої гідності та свободи, які не здатна знищити жодна окупація. Простір Криму у романі оживає через деталі, мовні інтонації, невловимі запахи й кольори, що дозволяють читачеві відчуття свою причетність до великої історії повернення до власного коріння та правди, яка ніколи не зникає.

Висновки до Розділу 2.

Аналіз роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» у цьому розділі показав, що твір постає як багатогранна художня інтерпретація Криму, де простір півострова набуває значення не лише географічного локусу, а й символічного простору пам'яті, боротьби, гідності та надії. Таврійський край у творі функціонує як сакральний простір, де особисті історії героїв переплітаються з колективною пам'яттю, створюючи глибокий наратив про втрати, вигнання та прагнення до повернення.

Особливе значення має те, що авторка демонструє процес переписування ідентичності як динамічний, багаторівневий і багатоголосий. Самоідентифікація у творі постає не як усталений конструкт, а як живий процес, що формується під впливом досвіду вигнання, щоденних практик, збереження мови, традицій та родинних історій, де навіть звичайні речі, запах кави чи звуки рідної мови стають маркерами приналежності до рідної землі. Тому Левкова показує, що пам'ять і ідентичність не можна відібрати чи стерти, навіть якщо людина фізично залишає рідний край.

Важливим є те, що роман зображує Крим як простір, який має власну «мову пам'яті», що звучить через слова, топоніми, традиції та культурні коди, зберігаючи у свідомості героїв їхню причетність до рідної землі. Це відповідає концепції культурної пам'яті як ресурсу для формування ідентичності, зазначеної у працях сучасних дослідників, і демонструє, що навіть у стані вигнання людина не втрачає зв'язок із домом, якщо зберігає пам'ять про нього у щоденних практиках.

У романі Крим постає як місце особистих і колективних історій, де гори та море стають символами стійкості та надії, а сама територія перетворюється на простір, який оберігає ідентичність навіть у часи втрати. Левкова поєднує у творі стилістичний мінімалізм із глибокою образністю, дозволяючи читачеві відчутти Крим через деталі, що створюють емоційний зв'язок між героєм і землею, а також між читачем і простором, який стає символом боротьби за свободу та гідність.

Поетика роману, у якій безумовно інтертекстуальні перегуки з творами класиків української, кримськотатарської і світової літератури, міфологізація кримського простору як місця сили та духовного дому, сприяє формуванню колективної пам'яті та створює відчуття культурної спадкоємності. Авторка не обмежується відтворенням історичних подій, а вплітає їх у мереживо щоденного життя героїв, показуючи, що навіть у малих жестах і звичаях зберігається пам'ять про Крим.

Отже, у розділі 2 доведено, що роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» є не лише літературним твором про Крим, а й потужним культурним текстом, який формує простір співпереживання, пам'яті та відповідальності. Художній здобуток стає засобом збереження національної пам'яті, інструментом формування гідності та самосвідомості, а також мостом між особистим і колективним досвідом, що сприяє осмисленню Криму як частини української ідентичності та культури. Через цей роман півострів продовжує жити у культурній пам'яті українців як символ дому, свободи і надії на повернення, навіть у найтемніші часи.

РОЗДІЛ 3

УРОКИ КРИМУ. МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОМАНУ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Формування етнокультурної чутливості старшокласників засобами художнього тексту

У сучасній українській освіті дедалі більшої важливості набуває питання формування особистості, здатної до діалогу, співчуття та розуміння інших культур. В умовах багатокультурного суспільства та з огляду на виклики сьогодення важливо, щоб старшокласники навчалися не лише аналізувати художній твір, а й бачити за його рядками цілісну картину світу, у якій досвід інших народів і культур нерозривно пов'язаний із власною історією та ідентичністю. Етнокультурна чутливість, яку здобувачі освіти формують через художній текст, стає тим інструментом, що допомагає молоді відчувати повагу до традицій, пам'яті та гідності інших, зрозуміти цінність діалогу та толерантності, сформувати відповідальну громадянську позицію.

Текстоцентричне навчання здатне показати людині іншу реальність не лише через знання, а й емоційний досвід, співпереживання та внутрішню силу. Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» постає як приклад твору, що дає змогу зрозуміти історичні події та сучасні реалії, побачити інший народ у його боротьбі за гідність і право на пам'ять. Завдяки легкій оповідній манері, глибині мізерних деталей та зображенню людських історій авторка створює простір, у якому читач відчуває близькість до героїв, поступово розуміючи, що їхні втрати і надії, пошуки себе й боротьба за право бути тим, ким є, перегукуються з цінностями кожної людини.

Через сенсорні образи, мовні акценти, що зберігають у собі історію, через погляд на знайомі й незнайомі краєвиди роману реципієнт занурюється у реальність, яка спершу видається чужою, а згодом стає зрозумілою та рідною. Це створює умови для формування внутрішнього переконання, що культура

іншого народу не є чимось далеким чи другорядним, а є цінною частиною спільного простору життя. Для учнів старших класів це розуміння важливе, адже саме у цей період формується здатність критично мислити, відчувати зв'язок між власним вибором і глобальними процесами, що відбуваються у світі.

Вивчення роману в освітньому процесі дозволяє поєднувати літературу з темами громадянської освіти, історії, культурології. Під час роботи з текстом учні можуть визначати символічні мотиви, які відображають біль вигнання і надію на повернення, застосовуючи їх до конкретних епізодів роману. Також твір відкриває простір для дискусії про те, чим є поняття «батьківщини», як формується національна ідентичність, як минуле впливає на сучасність, як особистий вибір людини стає частиною великої історії. Через інтерпретацію образів і символів роману учні вчаться бачити, що за кожним рядком тексту стоїть реальна доля, реальний біль, реальна боротьба за право бути собою.

Варто врахувати, що питання мови як носія культури та маркера ідентичності є надзвичайно актуальним у кримському контексті, адже, як зазначає Л. Хайбуллаєва, вивчення української мови у Криму має свої особливості, які пов'язані із соціальною, культурною та політичною ситуацією півострова [63, с. 87]. Це дозволяє краще зрозуміти, чому мовне питання у романі Левкової стає одним із ключових аспектів формування етнокультурної чутливості учнів, оскільки мова в умовах вигнання та втрати дому набуває особливого значення як засіб збереження пам'яті та культурної тяглості.

Старшокласники, працюючи за романом Левкової, також шукають відповіді на питання «Що таке гідність?», «Чому важливо зберігати власну культуру?», «Як пам'ять формує народ?». Аналізуючи переживання героїв, учні відкривають для себе інший рівень розуміння сучасної війни, анексії Криму, депортації кримськотатарського народу, бачать ці події не лише як історичні факти, а як передумови, що формують сьогоднішнє суспільство. Це допомагає їм усвідомити значення пам'яті у збереженні національної культури та власної ідентичності.

Особливо цінним у процесі формування етнокультурної чутливості є можливість здобувача вільно висловлювати власні думки, дискутувати, порівнювати, шукати аргументи. Роман Левкової створює умови для такої діяльності, оскільки піднімає теми, що потребують глибокої рефлексії, дозволяє порушувати питання, на які немає однозначних відповідей. Це відкриває простір для розвитку критичного мислення, вміння слухати інших, бачити різні точки зору, що є важливими навичками у сучасному світі.

Варто зазначити, що під час роботи з романом Левкової вчителі можуть опиратися на сучасні методичні рекомендації, які сприяють формуванню етнокультурної чутливості та аналітичного мислення. Зокрема, праці В. Давидової акцентують на важливості антиколоніального дискурсу в українській літературі та ролі літературного тексту як інструмента переосмислення національної ідентичності у старшокласників [16; 15]. Дослідниця підкреслює значення діалогічного навчання, що дозволяє учням поєднувати інтерпретацію художнього тексту з рефлексією над власним досвідом і сучасними викликами. У контексті вивчення роману Левкової це означає, що школярі можуть осмислити тему Криму не лише як подію минулого чи сучасності, а як частину свого внутрішнього культурного простору, співвідносячи переживання героїв із власними цінностями.

Окрім того, як зазначає Г. Токмань, ефективне формування етнокультурної чутливості відбувається через спільне читання, обговорення, інтерпретацію тексту і створення учнями власних смислів [60, с. 310]. Використання діалогічного методу під час кримського вивчення роману дає школярам не лише глибше зануритися у текст, а й навчитися висловлювати свої думки, формулювати питання, дискутувати, чути інших. Це створює умови для розвитку толерантності, відкритості та здатності розуміти цінність різних культурних досвідів.

Практичне значення роман має і згідно навчальної програми з української літератури для 10–11 класів для профільного рівня, у якій рекомендовано звертати увагу на вивчення творів, що відкривають проблеми національної

пам'яті, культури, ідентичності [62]. Текст Левкової органічно відповідає цим критеріям, що дає змогу вчителям впровадити його в навчальну практику як засіб інтеграції літератури, громадянської освіти та історії.

«За Перекопом є земля» стає унікальним інструментом виховання етнокультурної чутливості старшокласників, оскільки дозволяє не лише засвоїти навчальний матеріал, а й глибше зрозуміти власну причетність до історії та культури своєї країни, відчутти зв'язок з тими, чия культура і пам'ять залишаються незламними навіть попри вигнання і втрати. Завдяки роботі з текстом учні отримують можливість прожити досвід іншого, навчитися співчуття і відповідальності, що формує в них внутрішню гідність та здатність бути людьми, які готові чути і підтримувати інших, розуміючи, що культура, пам'ять та гідність є основами життя будь-якого народу.

Отже, використання роману «За Перекопом є земля» у шкільному курсі літератури є не випадковою ініціативою, а відповідає сучасним дидактичним та методичним вимогам, формуючи не лише читацькі, а й громадянські компетентності старшокласників.

3.2. Роман «За Перекопом є земля» у навчальній практиці

Викладання української літератури у 10–11 класах має забезпечувати не лише засвоєння змісту творів, а й формування цілісного бачення культурної спадщини, розвитку національної свідомості, критичного мислення та уміння учнів співвідносити історичні події з власними цінностями. У цьому контексті роман А. Левкової «За Перекопом є земля» є унікальним матеріалом, що дозволяє комплексно поєднати літературу з іншими не менш важливими науками, формуючи у школярів етнокультурну чутливість та активну громадянську позицію.

В умовах війни та постійних дискусій навколо теми Криму, викладання твору Левкової набуває особливої актуальності, адже дозволяє:

- осмислити тему окупації та вигнання як частину національної історії;

- формувати емоційну залученість до проблеми, не обмежуючись фактами;
- створити у школярів відчуття відповідальності за культуру та пам'ять;
- запобігати байдужості до питань власної історії.

Проведений педагогічний експеримент у Кам'янець-Подільському ліцеї №3 мав на меті перевірити, наскільки вивчення роману «За Перекопом є земля» може стати ефективним інструментом виховання відповідального громадянина, формування критичного мислення, толерантності та здатності до міжкультурного діалогу.

Мета експерименту: виявити вплив вивчення роману Левкової на формування у старшокласників етнокультурної чутливості, уміння співвідносити літературний текст із історичним контекстом та власними цінностями.

Завдання експерименту:

- 1) перевірити рівень поінформованості учнів про історію та сучасний стан Криму;
- 2) розвивати критичне мислення через аналіз персонажів, символів та інтертекстуальності твору;
- 3) формувати навички проведення дискусій та рефлексій;
- 4) розвивати емоційну емпатію через переживання художнього тексту.

Етапи експерименту:

1. Констатувальний.

Мета: з'ясувати рівень обізнаності учнів із кримськотатарською культурою, розуміння ними поняття «ідентичність» у літературному контексті та їхнє ставлення до сучасної української літератури.

Проведено анкетування (Дод. А) серед 22 учнів 11–А класу (профільний рівень навчання).

Виявлено, що знання про культуру кримських татар є фрагментарними. Лише 2 учні (9%) зазначили, що добре знайомі з їх історією та культурою. Тоді як 10 учнів (45%) оцінили свою поінформованість як часткову. Ще 7

респондентів (32%) знають окремі факти, а 3 учні (14%) зізналися, що практично не знайомі з цією темою.

Попри невисокий рівень поінформованості, значення вивчення кримськотатарської культури в межах шкільної програми схвалює більшість опитаних: 9 учнів (41%) вважають це дуже важливим, ще 8 (36%) – скоріше важливим. Це свідчить про відкритість учнів до міжкультурної тематики та готовність до її опрацювання в освітньому процесі.

Розуміння поняття «ідентичність» також виявилось різним за глибиною. 11 учнів (50%) визначили його як усвідомлення себе як частини певної групи чи спільноти, 6 осіб (27%) пов'язали його з культурними та національними ознаками, натомість 5 учнів (23%) надали власні тлумачення або обрали варіант, що зводить ідентичність до особистісних рис. Зі свідчення учнів, поняття «ідентичність» у художній літературі зустрічали 7 респондентів (32%), тоді як 10 (45%) не пригадують його застосування, а ще 5 (23%) вагалися з відповіддю. При цьому 15 учнів (68%) погодилися, що художній твір може суттєво або частково впливати на формування особистісної чи національної ідентичності, виділяючи серед найвиразніших маркерів історичний контекст, культурно-побутові деталі та мовлення персонажів.

Ставлення до сучасної української літератури має переважно позитивний характер, хоча регулярність читання залишається низькою. Лише 3 учні (14%) читають такі твори систематично, 9 (41%) – час від часу, тоді як 6 (27%) роблять це рідко, а 4 (18%) не читають зовсім. Водночас, загальна оцінка сучасної української літератури є переважно сприятливою: «дуже цікавою» її охарактеризували 5 учнів (23%), «скоріше цікавою» – 10 учнів (45%). Лише невелика частина респондентів виявила байдужість або скептичне ставлення. Важливість сучасної української літератури для формування власного світогляду підтвердили 12 учнів (55%), ще 7 (32%) вважають її частково важливою.

За результатами анкетування висновкуємо, що одинадцятикласники мають базові, але несистемні знання про кримськотатарську культуру та поняття

ідентичності, виявляють інтерес до цих тем та достатній рівень мотивації для їх глибшого опрацювання. Це підтверджує доцільність упровадження цілеспрямованої навчальної роботи, зокрема через вивчення кримського роману.

2. Формувальний етап:

Мета: підвищити рівень етнокультурної обізнаності учнів 11–А класу, розвивати вміння осмислювати художні тексти через проблематику ідентичности, а також сформувані позитивне ставлення до сучасної української літератури шляхом впровадження фрагментів роману Левкової на уроках української літератури у блоці «Сучасна українська проза» та як матеріал для позакласного читання.

Використані методи і прийоми:

- «Групування» понять (Крим, пам'ять, ідентичність, депортація);
- «Мікрофон» (короткі відповіді про перші асоціації з Кримом);
- аналіз цитат із роману, зокрема сцен депортації, сцени ринку у Бахчисараї, образів доріг, Перекопу;
- дискусія «Крим: чуже і своє»;
- написання коротких есе «Що для мене означає мати дім?»;
- перегляд фрагментів інтерв'ю Левкової (зокрема «Шалені авторки») як медійний аспект;
- створення словника понять (сюржюнік, депортація, ідентичність).

У рамках експерименту застосовано створення колажів, постерів «Крим очима літератури», буктрейлерів за твором. Це забезпечило міжпредметні зв'язки з мистецтвом, історією та медіаграмотністю, а також стимулювало творчість, критичне мислення та глибинну персоналізацію змісту.

Отримані на формувальному етапі результати дозволяють очікувати позитивних змін у знаннях, ціннісних орієнтаціях і читацьких уподобаннях учнів, що було перевірено на контрольному етапі експерименту.

3. Контрольний етап:

Мета: визначити зміни у рівні поінформованості учнів про кримськотатарську культуру, розумінні поняття «ідентичність» та ставлення до сучасної української літератури після вивчення роману А. Левкової «За Перекопом є земля».

Порівняння результатів вступного та контрольного анкетування показало помітну позитивну динаміку в рівні поінформованості учнів, розумінні ідентичнісної проблематики та ставленні до сучасної української літератури.

Після вивчення роману А. Левкової «За Перекопом є земля» 8 учнів (36%) зазначили, що тепер добре знайомі з кримськотатарською культурою (на противагу 9% на констатувальному етапі). Ще 10 учнів (45%) обрали варіант «досить добре знайомий(а)». Частково знайомими себе вважають 4 учні (18%), і лише 1 учень (5%) зазначив, що знає лише окремі факти. Отже, частка учнів із високим рівнем поінформованості зросла вчетверо.

Відчутно покращилося і розуміння поняття «ідентичність». Суттєве поглиблення засвідчили 14 учнів (64%), часткове — 6 (27%). Лише 2 учні (9%) не помітили змін. Найчастіше учні називали як ключові «тригери розуміння» такі елементи тексту, як культурні деталі (77%), історичний контекст (68%), внутрішні монологи героїв (59%) та мовлення персонажів (50%).

Ставлення до сучасної української літератури також покращилося: 12 учнів (55%) зазначили, що воно змінилося у кращий бік, ще 7 (32%) відзначили часткові позитивні зміни. Нейтральним залишилося ставлення лише у 3 учнів (14%); негативних змін не зафіксовано.

Більшість учнів (18 осіб, 82%) вважають, що твори на кшталт роману Левкової варто включати до шкільної програми, що свідчить про високу мотиваційну та виховну ефективність обраного матеріалу. У відповідях на відкрите питання учні найчастіше відзначали цінність:

- можливості глибше зрозуміти історію та культуру Криму;
- формування емпатії та етнокультурної чутливості;
- актуальність теми ідентичності в умовах сучасної України;
- незвичну для шкільної програми оповідь від імені молодої дівчини;

– емоційний вплив тексту.

За результатами педагогічного експерименту, варто зазначити, що роман «За Перекопом є земля» виявився ефективним інструментом для розвитку у школярів громадянської, емоційної та культурної компетентностей. Інтеграція твору у блок сучасної української літератури у формі додаткового і частково позакласного читання дозволила поглибити зміст уроків, не порушуючи програмних вимог, і водночас зробила тему Криму близькою та зрозумілою учням. Використання методів діалогічного, проблемного та інтерактивного навчання сприяло зростанню мотивації та інтересу учнів до сучасної української літератури як до джерела знань про культуру, пам'ять та ідентичність. Застосування роману допомогло здобувачам відчутти цінність власної культури, сформувати здатність до критичного осмислення подій і явищ, а також сприяло вихованню емпатії та поваги до питань національної пам'яті та гідності, що відповідає завданням нової української школи.

Особливу увагу під час проведення експерименту приділяли роботі з мовними і стильовими особливостями тексту, що сприяло розвитку читацької грамотності та вмінню визначати авторську позицію, вловлювати підтекст і розуміти емоційне забарвлення реплік героїв. Старшокласники навчалися аналізувати художні деталі (смак кави, запах спецій, пейзажі кримських гір), що створюють у романі ефект занурення та стають важливими елементами творення наративу пам'яті.

Вагомим елементом було формування в учнів уміння бачити у творі інтертекстуальні зв'язки з програмними творами 10 класу (Коцюбинського, Довженка) та загальними темами пам'яті та вигнання, що посилювало розуміння тексту Левкової у ширшому культурному контексті. Це дозволяло учням бачити, що тема втрати, вигнання, боротьби за гідність є наскрізною для української літератури, а сучасна проза стає продовженням традицій, адаптованих до нових історичних реалій.

У рамках експерименту проводилися тематичні години спілкування, де роман обговорювався як привід поговорити про еміграцію, переселення та

адаптацію до нових умов життя, що було особливо актуальним у сучасних умовах воєнного стану. Учні висловлювали власні судження, порівнювали досвід героїні з власними переживаннями, що сприяло розвитку емоційного інтелекту та вмінню емпатійно сприймати досвід інших.

Окремо слід зазначити роль учнівських творчих завдань під час експерименту:

- написання листа від імені героїні роману до самої себе у майбутньому;
- створення постерів «Крим очима літератури»;
- складання колажів, що візуально передавали б мотиви пошуку дому та збереження власної ідентичності;
- підготовка буктрейлерів за романом, що інтегрувало ІКТ-компетентності у процес вивчення літератури.

Ці завдання підвищували зацікавленість учнів, сприяли розвитку креативності, умінню узагальнювати матеріал та презентувати власне бачення твору, що відповідає сучасним вимогам компетентнісного підходу у навчанні української літератури.

Крім того, під час апробації методів і прийомів на уроках було зафіксовано позитивну динаміку емоційного сприйняття тексту, посилення інтересу до теми Криму та бажання учнів дізнатися більше про культуру кримських татар. Учні самостійно шукали і знаходили матеріали (зокрема антології «Кримський інжир»), що свідчить про ефективність застосування роману як інструмента формування читача-дослідника, а не пасивного споживача інформації.

Експеримент продемонстрував, що впровадження роману Левкової у навчальний процес у поєднанні з інтерактивними методами (дискусії, рефлексивні есе, рольові ігри, візуалізація) дозволяє створювати освітнє середовище, де старшокласники розвивають критичне мислення, уміння аналізувати, синтезувати та емоційно переживати художній текст, що відповідає вимогам Нової української школи та сприяє формуванню національної свідомості та чутливості до питань культури пам'яті.

3.3. Кримські акценти в шкільному літературному каноні: міжтекстові зв'язки та інтеграційні підходи

У шкільному курсі української літератури 10–11 класів кримська тематика інтегрується як простір формування громадянських, культурних та емоційно-ціннісних компетентностей учнів, хоча у навчальній програмі рівня стандарту цього недостатньо [43]. Викладання тем, пов'язаних із Кримом, сприяє розвитку в учнів критичного мислення, національної пам'яті та культурної чутливості, що відповідає ключовим завданням Нової української школи та концепції компетентнісного навчання [60].

Крим як топос у літературі дозволяє створювати міжтекстові зв'язки із творами різних епох. Зокрема, у 10 класі твори М. Коцюбинського «На камені», «В путях шайтана», «Під мінаретами» дають змогу показати учням реалії кримськотатарського життя, питання колоніальної політики Російської імперії та складні взаємини культур, що формують уявлення про півострів як багатокультурний простір. У кримському циклі П. Тичини одинадцятикласники відчуватимуть атмосферу кримських краєвидів як простору медитації та внутрішнього пошуку гармонії. Також залучення фрагментів «Кримських сонетів» Міцкевича дає можливість простежити романтичне сприйняття Криму як духовного очищення й пошуку сенсу буття.

У профільному рівні для 11 класу доцільно інтегрувати вивчення роману А. Левкової «За Перекопом є земля» як приклад сучасної української літератури, що осмислює Крим як терен особистої та національної ідентичності. Це дозволяє здійснити міжтекстову паралель із творами Коцюбинського, Тичини, а також із сучасними здобутками літератури, такими як «Дім солі» чи «Кримський інжир», де Крим постає простором вигнання, пам'яті, боротьби та надії. Використання текстів антологій на уроках або під час позакласного читання дозволяє здобувачам відчути багатоголосся кримського суспільства, порівняти власне бачення та інтерпретацію теми півострова в різних жанрах і стилях.

Як зазначає Л. Чередник, метод компаративного аналізу у шкільному курсі літератури дозволяє учням глибше осмислювати твори, співвідносячи їх з іншими текстами і культурними традиціями, що розширює коло асоціацій та сприяє розвитку критичного мислення [63, с. 21].

У свою чергу, А. Чередник підкреслює важливість врахування українського аспекту при вивченні зарубіжної літератури, що дає можливість учням формувати національну ідентичність у контексті міжкультурного діалогу [62, с. 22]. У випадку вивчення роману А. Левкової це дозволяє поєднати національний контекст із загальнолюдськими цінностями, створюючи комплексне бачення теми Криму та проблеми ідентичності.

Важливим інтеграційним аспектом є включення сучасних підходів до аналізу текстів: тематично-асоціативного, інтертекстуального, імагологічного (Х. Дизерінк [17], З. Алієва [4]), що допомагає учням усвідомити, як література конструює образ Криму як «іншого», водночас близького через культуру, побут, пейзаж, мову. Залучення таких підходів під час уроків допомагає школярам формувати здатність до критичного читання текстів та рефлексії щодо власних уявлень про Крим.

Застосування інтеграційних прийомів у вивченні кримської тематики дозволяє поєднувати уроки української літератури з уроками історії, громадянської освіти, географії, що відповідає принципу міждисциплінарності та сприяє розвитку системного мислення учнів. Наприклад, протягом обговорення роману Левкової можна порушувати питання прав людини, національної пам'яті, культурної спадщини, теми депортації кримських татар, історичних передумов анексії Криму, що дає змогу школярам побачити, як література відображає та інтерпретує реальні події.

У контексті позакласного читання роман Левкової може бути використаний для літературних дискусій, проєктної діяльності, написання рефлексивних есе, створення буктрейлерів або постерів, що сприяє розвитку читацької грамотності, комунікативних та соціальних компетентностей [Василинчук, тези метод 25]. Старшокласники можуть проводити паралелі між

досвідом героїв та власними переживаннями, що формує емоційну зрілість та громадянську відповідальність.

Практика застосування цих творів у школі передбачає конкретні завдання та форми роботи, що відповідають сучасним підходам дидактики та формуванню критичного мислення. Серед таких:

- «Лист у пляшці» (учні пишуть лист від імені героїні роману Левкової або героя оповідань «Кримського інжиру» з Криму до самої себе чи свого друга у майбутнє, розкриваючи тему пам'яті, втрати дому, пошуку ідентичності);
- «Діалог епох» (скласти короткий діалог між героями творів М. Коцюбинського, П. Тичини та А. Левкової, обговорюючи тему гідності, пам'яті та боротьби за власний простір);
- «Карта пам'яті» (створення візуальної карти Криму, на якій учні розміщують художні деталі та символи з текстів, що їх вразили (кава, запах базарів, кримські гори, мінарети), та пояснюють їх значення у формуванні ідентичності);
- «Відчуття Криму» (учні описують, якими запахами, кольорами та звуками для них постає Крим після читання творів)
- буктрейлери (створення короткого відео за романом Левкової або оповіданнями «Кримського інжиру», що відобразатиме ключові мотиви твору (вигнання, пам'ять, гідність));
- міні-дослідження (знайти у тексті роману Левкової приклади міжкультурних кодів (слова, традиції, деталі побуту кримських татар) та пояснити їх роль у формуванні ідентичності героїні);
- «Мапа духовности» (учні малюють власну внутрішню мапу «моїх цінностей» після читання роману, пояснюючи, як прочитане вплинуло на їхні роздуми про гідність, пам'ять, батьківщину).

Такі завдання дозволяють перетворювати художній текст на інструмент розвитку аналітичного мислення, емоційного інтелекту, креативності та

здатності до рефлексії, а також показують школярам, що література є способом осмислення власного досвіду через призму героїв.

Кримські акценти у шкільному літературному каноні виконують не лише пізнавальну, а й виховну функцію, адже через теми вигнання, боротьби, пошуку дому та збереження гідності формують у школярів почуття поваги до культурної пам'яті та національної ідентичності. Література дає змогу учням усвідомити цінність збереження власної культури навіть в умовах втрати територій та змін, пов'язаних із історичними подіями.

Особливу роль у формуванні глибинного сприйняття кримської тематики відіграє робота з емоційними переживаннями та моральними дилемами персонажів, що дозволяє здобувачам не просто вивчати твір як літературний феномен, а відчувати його як живий досвід. Зокрема, під час уроків можна запровадити метод «гарячого стільця», де учень чи учениця у ролі героїні роману Левкової, дитини чи вже дорослої пані, відповідає на запитання класу, пояснюючи власні рішення та почуття, пов'язані з переїздом, вибором мови спілкування, стосунками з батьками чи пошуком власного «я» на рідній землі.

Інтеграція вивчення роману Левкової у позакласне читання та літературні клуби дозволяє створити безпечний простір для обговорення складних питань: «Що означає втратити дім?», «Як пам'ять формує нашу ідентичність?», «Чи можна пробачити історію?». Такі обговорення допомагають формувати емоційну зрілість учнів та їхню здатність до співчуття, що особливо важливо в умовах війни та суспільних трансформацій.

Крім того, старшокласники можуть брати участь у проєктній діяльності, створюючи віртуальні виставки «Крим у літературі», де вони порівнюють, як тема півострова постає у творах український майстрів слова. Такий підхід розвиває навички дослідження, інформаційної грамотності, комунікації, водночас робить вивчення літератури інтегрованим і життєзорієнтованим.

Важливою є робота з міжтекстовими зв'язками під час вивчення роману. Учням можна запропонувати знайти цитати, де звучить образ Криму як втраченої, але не забутої батьківщини, та порівняти їх із поетичними образами

у віршах Тичини, Міцкевича чи у прозі Коцюбинського. Це дозволяє відчувати безперервність культурної пам'яті та взаємозв'язок поколінь у сприйнятті Криму як простору гідності, боротьби та надії.

У рамках інтеграційного підходу варто використовувати уроки громадянської освіти для обговорення питань прав людини, мовних прав та культурної різноманітності, спираючись на приклади з роману Левкової. Наприклад, можна обговорювати сцену, де героїня стикається з байдужістю оточення до кримськотатарської культури, ставлячи питання: «Чому важливо зберігати мову і культуру навіть у вигнанні?», «Що таке гідність у сучасному світі?». Це сприяє формуванню громадянської компетентності, емпатії та розуміння правових і культурних цінностей.

Усе вище зазначене доводить, що вивчення кримських акцентів у шкільному літературному каноні є не лише навчальною, а й виховною практикою, що формує в учнів відчуття причетності до національної спільноти, відповідальності за збереження культурної пам'яті та активної позиції у суспільстві.

У сучасних реаліях викладання кримської тематики у школі стає інструментом формування стійкості, внутрішньої свободи та відповідальності за власну культуру, а література постає простором, де можливо осмислити ці цінності у контексті власного досвіду. Завдяки міжтекстовим зв'язкам та інтеграційним підходам вивчення кримської теми у шкільному літературному каноні стає не лише способом засвоєння програмного матеріалу, а й формуванням внутрішньої зрілості учнів, гідності та здатності пам'ятати про важливе.

Висновки до розділу 3

У розділі здійснено всебічний аналіз методичного потенціалу роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» у формуванні етнокультурної чутливості, критичного мислення та громадянської компетентності старшокласників, а також апробацію його у навчальному процесі в межах

педагогічного експерименту, проведеного у 11–А класі Кам'янець-Подільського ліцею №3.

Твір було інтегровано у шкільний курс української літератури як інструмент формування поваги до культурної пам'яті, розуміння гідності, вміння співпереживати та бачити у тексті не лише художню структуру, а й живі людські історії. Учні змогли глибше осмислити тему Криму, депортацію кримськотатарського народу, анексію півострова, сприймаючи їх не як абстрактні історичні події, а як частину спільної пам'яті та сучасного досвіду.

Педагогічний експеримент показав, що використання роману Левкової сприяло:

- розвитку аналітичного та критичного мислення через аналіз художніх деталей, символів та інтертекстуальності;
- формуванню громадянських та етнокультурних компетентностей;
- вихованню емпатії, емоційного інтелекту та здатності до рефлексії;
- активізації навчальної діяльності через дискусії, творчі завдання, проекти, рольові ігри, створення буктрейлерів і колажів;
- інтеграції літератури з історією та громадянською освітою, що відповідає завданням Нової української школи.

Особливої цінності набув аспект міжкультурного діалогу, оскільки роман через сенсорні образи, деталі побуту, мову та символіку кримськотатарської культури сприяв формуванню розуміння іншої культури як частини спільного простору життя.

У межах розділу проаналізовано можливості інтеграції твору у шкільний літературний канон, що дозволило учням встановлювати міжтекстові зв'язки з творами класиків (Коцюбинського, Тичини) та сучасної літератури («Кримський інжир», «Дім солі»), що сприяло формуванню стійкого інтересу до літератури як засобу особистісного розвитку та збереження культурної пам'яті.

Методичні рекомендації, розроблені у ході експерименту, показали ефективність використання інтерактивних, діалогічних та проектних методів

навчання. Такі форми роботи як гронування, літературні дискусії, написання есе, рольові ігри, створення постерів і аналіз художніх деталей дозволили учням емоційно прожити текст, сформувати навички критичного мислення та співвідносити власні цінності із глобальними процесами.

Отже, у третьому розділі доведено, що використання роману «За Перекопом є земля» у шкільному курсі літератури не лише збагачує освітній процес, а й перетворює уроки на простір формування громадянської зрілості, етнокультурної чутливості та відповідальності за власну пам'ять і культуру, що відповідає вимогам сучасної української школи та потребам виховання особистості, здатної до діалогу, співчуття та активної громадянської позиції.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було здійснено комплексний аналіз поетизації кримського етносу як пошуку ідентичності у романі Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» та визначено можливості його використання у шкільному курсі української літератури.

Встановлено, що Крим у національній пам'яті українців постає не лише як географічна територія, а як символ гідності, спротиву, спільної боротьби та багатокультурності. У літературному дискурсі півострів зображено як простір колективної пам'яті, де перетинаються історичні травми, спогади поколінь, боротьба за свободу та прагнення до повернення втраченого дому. Осмислено, що у творах класичної та сучасної літератури (А. Міцкевич, П. Тичина, М. Коцюбинський, С. Тараторіна) Крим набуває символічного значення простору пошуку власного «я», очищення, медитації та внутрішньої боротьби.

З'ясовано, що образ Криму в українській літературі функціонує як інструмент формування національної ідентичності, культурної пам'яті та свідомості. Під впливом постколоніальних студій та сучасних культурологічних підходів у текстах розкривається ідея Криму як території, що належить не одній культурі, а є простором багатоголосої пам'яті. Встановлено, що Крим постає як символ вигнання, але водночас як територія незламності, здатності зберігати гідність і культуру навіть у часи окупації.

Аналіз поетики роману А. Левкової «За Перекопом є земля» показало, що твір поєднує стилістичну стриманість, інтертекстуальні зв'язки та міфологізацію кримського простору, відтворюючи його як простір пам'яті та пошуку власної ідентичності. У творі передані теми вигнання, депортації, боротьби за гідність через деталі побуту, мовні особливості, символічні образи, що дозволяє читачеві відчутти глибину трагедії та водночас надію на збереження культурного коріння.

Проведений педагогічний експеримент у 11–А класі засвідчив ефективність використання роману Левкової у шкільному курсі літератури для формування етнокультурної чутливості, громадянської свідомості та критичного мислення старшокласників. Учні в процесі вивчення роману продемонстрували глибше розуміння історії Криму, критично осмислили події депортації, окупації, розвинули навички рефлексії, аналітичного мислення, здатність висловлювати власну думку у дискусіях. Використані інтерактивні методи (групування, дискусії, створення колажів, рефлексивні есе, буктрейлери) дозволили емоційно та інтелектуально прожити твір, створюючи умови для виховання відповідальної особистості.

Розроблено методичні рекомендації щодо використання твору Левкової у 10–11 класах, де роман використовується як інструмент інтеграції літератури, історії та громадянської освіти, що відповідає концепції Нової української школи. Обґрунтовано, що робота з твором сприяє розвитку у школярів критичного мислення, емпатії, етнокультурної чутливості та відповідальності за культурну пам'ять. З'ясовано, що роман дозволяє обговорювати з учнями важливі питання: що таке гідність, чому важливо зберігати власну ідентичність, як пам'ять формує народ.

У роботі запропоновано інтеграцію твору А. Левкової у позакласне читання, де тема Криму розглядається у форматі літературних кав'ярень, дебатів, проєктних завдань. Рекомендовано застосовувати роман для формування міждисциплінарних зв'язків із історією та громадянською освітою, що забезпечує розвиток читацької, соціальної та громадянської компетентностей школярів.

У підсумку, дослідження підтвердило, що використання роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» у шкільному курсі української літератури є ефективним інструментом для формування у старшокласників етнокультурної чутливості, національної ідентичності та громадянської зрілості. Це сприяє

розвитку здатності учнів до рефлексії, критичного мислення та розуміння значення пам'яті у житті людини та нації.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є:

- вивчення інших творів сучасної української літератури з кримською тематикою у шкільному курсі;
- розробка інтегрованих курсів, що поєднують літературу та громадянську освіту для розвитку критичного мислення;
- організація міжшкільних заходів (дебатів, читань, майстерок), спрямованих на осмислення Криму як простору пам'яті та гідності;
- дослідження впливу вивчення твору на формування громадянської зрілості та етнокультурної чутливості школярів у різних регіонах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулаєва Г. Історія Криму. Коротка оповідь великого шляху. Київ: Віхола, 2024. 224 с.
2. Абдулаєва Г. Кримські татари: від етногенезу до державності. Київ: Гамазин, 2021. 408 с.
3. Агеєва В. Пам'ять, спогад та ідентичність: досвід сучасної української літератури. *Tertium non datur : проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст.*: колективна монографія. 2014. С. 185–205.
4. Алієва З. Імагологія в літературі: національні стереотипи та конструювання ідентичності в художній літературі. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2023. № 32 (151). С. 262–267.
5. Артеменко А. Поняття «топос» та проблема соціальнофілософської топології. *Гуманітарний часопис*. 2011. №9. С. 80–86.
6. Бомко О. Роман про Крим та його культуру: головне з презентації книжки «За Перекопом є земля» у Львові. *Дивись.Info*. URL: <https://dyvys.info/2023/10/10/u-lvovi-prezentuvaly-knyzhu-pro-krum/> (дата публікації: 10.11.2023).
7. Василичук К. Кримська мозаїка власного «я» у романі А. Левкової «За Перекопом є земля». *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 14. С. 3–4.
8. Василичук К. Мовні стратегії жіночого самовираження в етнокультурному дискурсі сучасної української прози (на основі роману А. Левкової «За Перекопом є земля»).

9. Васи́нчук К. Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» як специфічне явище в сучасному літературному просторі. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Вип. 19. С. 108–110.
10. Васи́нчук К. Формування національної свідомості старшокласників засобами художнього слова (на матеріалі роману А. Левкової «За Перекопом є земля»).
11. Вісич О. Свій/чужий у просторі кримського роману Анастасії Левкової «За Перекопом є земля». *Геопоетичні стратегії сучасних літературознавчих досліджень*: матеріали міжнародної наукової конференції (28–29.09.2023 р.). Бердянськ: БДПУ, 2023. С. 69–73.
12. Гаспринський І. Молла Аббас: Кримськотатарська проза українською. Київ: «Майстер кн.», 2021. 255с.
13. Горінов П. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №10. С. 26–30.
14. Губар О. Ми зорі одного неба: Павло Тичина і татарська література. *Кримська світлиця*. 2007. № 4. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=4428> (дата звернення: 02.06.2025).
15. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: есеї. Київ: Грані-Т, 2013. С. 25–47.
16. Давидова В. Антиколоніальний дискурс української художньої прози : засади та завдання шкільного вивчення. *Теоретична і дидактична філологія*. 2024. Вип. 37. С. 21–31.
17. Давидова В. Елементи компаративного аналізу в методиці діалогічного вивчення антиколоніального дискурсу на уроках української

літератури в старших класах в закладах загальної середньої освіти. *Теоретична і дидактична філологія*. 2025.

18. Джаббарова Л. Особливості взаємозв'язку психологічного благополуччя з особистісною та соціальною ідентичністю: дис. ... канд. психол. наук. Харків: Харківський національний ун-т, 2020. 251 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/9780> (дата звернення: 08.06.2025).

19. Дизерінк Х. Імагологія та питання етнічної ідентичності. *Літературна Компаративістика*. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. Ч. II. Київ: ВД «Стилос», 2011. С. 382–395.

20. Домонтович В. Проза: три томи. Нью-Йорк : Сучасність, 1988. Т. 1. 517 с.

21. Домонтович В. Проза: три томи. Нью-Йорк : Сучасність, 1988. Т. 3. 558 с.

22. Енциклопедія історії України. Перекоп. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Perekop> (дата звернення 28.10.2024).

23. Котик І. За Перекопом є земля – роман виховання по-кримськи. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/za-perekopom-ie-zemlia-roman-vykhovannia-ro-krymsky/> (дата публікації: 08.08.2024; дата звернення: 23.05.2025).

24. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 1 : Повісті та оповідання (1884–1897). Київ : Наук. думка, 1973. 421 с.

25. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 2 : Повісті та оповідання (1897–1908). Київ : Наук. думка, 1974. 394 с.

26. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 3 : Повісті та оповідання (1908–1913). Київ : Наук. думка, 1974. 434 с.

27. Кримський А. Вибрані сходознавчі праці: в 5 т. Т. I : Арабістика. Київ : ВД «Стилос», 2007. 432 с.

28. Кримський А. Вибрані сходознавчі праці: в 5 т. Т. II : Тюркологія. Київ : ВД «Стилос», 2007. 528 с.

29. Кримський А. Література кримських татар. Студії з Криму, I–IX: відбитки з «Записок Історично-Філологічного Відділу». 1930. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008127> (дата звернення: 16.06.2025).
30. Кримський інжир: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 424 с.
31. Кримський інжир. Демірджі: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2020. 416 с.
32. Кримський інжир. Куреш: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 560 с.
33. Кримський інжир. Чаїр: антологія / укладачі Алім Алієв, Анастасія Левкова. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 603 с.
34. Кужавська Є. Анастасія Левкова: «За Перекопом з'явилася земля, а не тільки гори і море». *Туктор медіа*. URL: <https://tyktor.media/portret/anastasiia-levkova-za-perekopom-ie-zemlia/> (дата публікації: 28.02.2023; дата звернення: 17.06.2025).
35. Куліш П. Твори в двох томах. Т. 2 : Поєми. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1994. 769 с.
36. Левкова А. За Перекопом є земля. Київ : Лабораторія, 2023. 392 с.
37. Левкова А., Алієв Н. За Перекопом є земля. Книжковий клуб ТUM. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zjOaTv3KPHQ> (дата звернення: 14.05.2025).
38. Лисий І. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури. *Tertium non datur : проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст.*: колективна монографія. 2014. С. 40–52. 2014.
39. Лисий І. Культурна ідентичність: культурні виміри націй у баченні М. Гібернау. *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 154: Філософія та релігієзнавство. С. 11–17. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3162> (дата звернення: 13.06.2025).

40. Мельник Н. Концепт «Національна ідентичність» у сучасних філологічних дослідженнях європейських та вітчизняних дослідників. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2022. №53 Том 1. С. 111–115.
41. Місця пам'яті. URL: <https://mcmc.tilda.ws/memory> (дата звернення: 13.06.2025).
42. Міцкевич А. Кримські сонети. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=313> (дата звернення: 25.06.2025).
43. Мовчан П. Зміст поняття «національна ідентичність»: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 103–107.
44. Моренець П. Tertium non datur. *Мандрівець*. 2014. №6. С. 4–15.
45. Навчальна програма з української літератури. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи (рівень стандарту), затверджено наказом МОН України від 23 жовтня 2017 р. № 1407. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv/> (дата звернення: 25.06.2025).
46. Панченко В. Микола Зеров: формування української ідентичності. *Мандрівець*. 2013. № 2. С. 50–57.
47. Подоляк К. «За Перекопом є земля». Кримський роман про пошук ідентичності. *Крим.Реалії*. URL: <https://ua.krymr.com/a/krymskyi-roman-anastasia-levkova-za-perekopom-ie-zemlia/32445251.html> (дата публікації: 05.06.2023; дата звернення: 14.05.2025).
48. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці : Видавництво 21, 2018. 272 с.
49. Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти. Київ: Національна академія управління, 2009. 252 с. URL: <https://surl1.cc/exoqad> (дата звернення: 18.06.2025).

50. Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- й східноєвропейських літератур кінця XVIII-XIX ст.): монографія. Суми : Університетська книга, 2017. 407 с.
51. Пухонська О. Український вимір культурної пам'яті. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. Вип. 26(2). С. 83–87.
52. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*. 2016. № 7. С. 112–120.
53. Романишина Н. Контекстне вивчення оповідання І. Гаспринського «Арслан-киз» у шкільному курсі української літератури. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя)*, 2021. №1. С. 94–101.
54. Рудійко І. «За Перекопом є земля»: як читати український Крим? *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/za-perekopom-ie-zemlia-iak-chytaty-ukrainskyj-krym/> (дата публікації: 08.09.2023; дата звернення: 15.05.2025).
55. Семенова Д. «Чуже» та «Інше» в дослідженні націокультурної ідентичності в літературних творах: спроба концептуалізації термінологічного поля. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст.*: колективна монографія. 2014. С. 80–97.
56. Семків Р. Самоусвідомлення, ідентичність та їх співвіднесеність із формами комізму в художній літературі: формулювання гіпотез. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст.*: колективна монографія. 2014. С. 105–120.
57. Скурчевський Д. Нація в дискурсі сучасної гуманітаристики. Погляд із точки зору Центрально-Східної Європи. *Tertium non datur: проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX-XXI ст.*: колективна монографія. 2014. С. 121–133.

58. Слоньовська О., Мафтин Н., Вівчарик Н. Українська література: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. (Профільний рівень). Київ: Літера ЛТД, 2018. 304 с.
59. Тараторіна С. Дім солі. Харків : Vivat, 2023. 560 с.
60. Токмань Г. Система діалогічного навчання літератури. Діалогічне прочитання української літератури: монографія. Київ: Міленіум, 2007. С.305–365.
61. Умеров Е. Самотність. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16732> (дата звернення: 25.06.2025).
62. Усатенко Г., Фасоля А. Навчальна програма з української літератури (профільний рівень) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл. Київ, 2017. URL: <https://surli.cc/sonwln> (дата звернення: 25.06.2025).
63. Хайбуллаєва Л. Особливості вивчення української мови в умовах Криму: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Культура народів Причорномор'я*. № 198. 2011. С. 86-88.
64. Чередник А. Враховуючи український аспект. Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. 2003. №2. С. 22.
65. Чередник Л. У пошуках істини. Метод компаративного аналізу при вивченні зарубіжної літератури. *Зарубіжна література в навчальних закладах України*. 2001. №7. С.21–22.
66. Шалені авторки. «За Перекопом є земля» Анастасії Левкової – бестселер Книжкового Арсеналу. В. Агеєва. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xpmMiWMNR10&t=1167s> (дата звернення: 04.04.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А.

ВСТУПНА АНКЕТА

Будь ласка, позначте варіант відповіді або заповніть поля відповідно до власних думок. Правильних чи неправильних відповідей немає – важлива лише Ваша особиста позиція.

1. Чи знайомі Ви з історією та культурою кримських татар?
 - Так, добре знайомий(а)
 - Частково знайомий(а)
 - Знаю лише окремі факти
 - Ні, не знайомий(а)
2. Наскільки, на Вашу думку, важливо вивчати культуру кримських татар у межах шкільної програми?
 - Дуже важливо
 - Скоріше важливо
 - Скоріше неважливо
 - Неважливо
3. Як Ви розумієте слово «ідентичність»?
 - Особисті риси людини
 - Усвідомлення себе як частини певної групи / спільноти
 - Сукупність культурних і національних ознак
 - Власне тлумачення:
4. Чи зустрічали Ви це поняття раніше в художній літературі або на уроках української літератури?
 - Так
 - Ні
 - Не впевнений(а)
5. На Вашу думку, чи може художній твір впливати на формування особистісної або національної ідентичності?
 - Так, значною мірою
 - Частково
 - Скоріше ні
 - Ні

6. Які риси або елементи художнього твору найчастіше допомагають зрозуміти ідентичність персонажа чи народу? (оберіть кілька)
- Сюжет
 - Біографія персонажа
 - Історичний контекст
 - Мовлення / стиль оповіді
 - Культурні та побутові деталі
 - Інше (напишіть):
7. Як часто Ви читаете сучасну українську літературу?
- Регулярно
 - Іноді
 - Рідко
 - Не читаю
8. Як Ви загалом оцінюєте сучасну українську літературу?
- Дуже цікава
 - Скоріше цікава
 - Байдужий(а)
 - Скоріше нецікава
 - Важко відповісти
9. Чи вважаєте Ви, що сучасна українська література важлива для формування Вашого світогляду?
- Так
 - Частково
 - Ні
 - Не замислювався(лась)

ФІНАЛЬНА АНКЕТА

Оберіть варіант відповіді або впишіть власний

1. Після вивчення роману А. Левкової «За Перекопом є земля», наскільки добре Ви тепер знайомі з кримськотатарською культурою?
 - Добре знайомий(а)
 - Досить добре знайомий(а)
 - Частково знайомий(а)
 - Знаю лише окремі факти
 - Не знайомий(а)
2. Чи розширилися Ваші знання про депортацію кримських татар 1944 року?
 - Так, значною мірою
 - Частково
 - Майже не змінилися
 - Ні
3. Чи допоміг роман краще зрозуміти поняття «ідентичність»?
 - Так, суттєво
 - Частково
 - Скоріше ні
 - Ні
4. Які елементи роману найбільше сприяли розумінню ідентичності? (можна кілька)
 - Історичний контекст
 - Мовлення героїв
 - Внутрішні монологи
 - Культурні деталі
 - Біографії персонажів

- Авторська позиція
5. Чи змінилося Ваше ставлення до сучасної української літератури після роботи з романом?
- Так, у кращий бік
 - Частково
 - Не змінилося
 - Змінилося в гірший бік
6. Чи вважаєте Ви, що такі твори варто вивчати у шкільній програмі?
- Так
 - Скоріше так
 - Скоріше ні
 - Ні
7. Що стало для Вас найціннішим під час роботи з романом?